Şehbenderzâde
Filibeli Ahmed Hilmi

◆

SENÛSÎLER
ve
SULTAN ABDÜLHAMİD
(Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslam ve Senûsîler)

Hazırlayan
İsmail Cömert

SES
YAYINLARI
Başmüezzin Sk. 27 / 12 Malta, Fatih İstanbul
Tel: 534 99 48

2

SES TARİH 2
Makaleler 1

◆

Orjinal Adı
Asr-ı Hamîdîde Âlem-i İslâm ve Senûsîler

◆

©
Ses Yayınları

◆

Kapak, dizgi ve içdüzen
Aycan Grafik
Baskı
Yıldızlar Matbaası
Kapak Baskısı
Orhan Ofset
Cilt
Çiftçi Mücellithanesi

◆

1. Baskı
İstanbul, Mayıs 1992

ISBN 975-341-001-8

İçindekiler

Yazar Hakkında 4
Yayıncının notu 13

Mukaddime 19
Afrika'da tarîkatler
Tarîkatlerin ehemmiyeti ve vazifeleri
Arûsîler, İsevîler ve Senûsîler

Birinci Kısım

1 Senûsîlik ve Seyyid Muhammed Senûsî 35
Senûsî Cemiyetinin sûret-i teşkîli
Seyyid Muhammed Senûsî'nin tercüme-i hâli
Yaptıkları ve gâyeleri
Mezheb, Tarîkat

İkinci Kısım

1 Muhammed el-Mehdî ve Abdülhamid-i Sânî 59
Âlem-i İslam'da vukûât-ı mühimme
İttihad-ı İslâm fikrinin iki sûreti
Tarihte görülen tezâd ve mu'âkese
Bir mukâyese

2 Kuzey Afrika ve Emperyalist Emeller 77
Fransızların endişe ve tereddüdü
Sahrâyı Kebîr
Afrika'yı Vasatiye'de muharebe
Tuvat ve Vaday Urbânı
Tuvarık ve Teybular
İlk heyat-ı keşfiyye
Mütemehdî

Âsâr-ı acz
Afrika'nın mukâsemesi
3 Yenilgînin Sebepleri 93
Tarihe bir nazar
Akvâm-ı Sâmiye arasında bir mukayese
Yahudilerce Mesih
Afrika-yı Vustâ'nın işgâli
Seyyid Mehdî'nin vefâtı
Abdülhamid'in hal'i
İstikbal ve netice
4 Netîce 105
İntibah-ı İslâm
Genç Müslümanlar
Ümid ve İstikbal

Yazar hakkında

Hayatı

Ahmed Hilmi Bey 1865 yılında Filibe'de doğdu. Babası, Şehbender Süleyman Bey, annesi Şevkiye Hanım'dır. Hazer Türkmeni Süleyman beyle, Kafkasyalı Şevkiye Hanım'ın Bulgaristan'a ne sebeble ve ne şekilde gittikleri hakkında bilgimiz yoktur.

Ailenin büyük çocuğu Ahmed Bey ilk derslerini Filibe müftüsünden alır. İstanbul'a geldikten sonra Galatasaray Sultanisi'ni bitirir. Bir müddet sonra ailesiyle birlikte İzmir'e taşınır, ilk memuriyetine Posta ve Telgraf Nezareti'nde başlar. 1890 yılında Düyün-u Umûmiyye İdaresi'nce Beyrut'a gönderilir.

Olayların seyri ve gençlik heyecanı nedeniyle Mısır'da Terakki-i Osmanî Cemiyeti'ne girer. Bu arada, Çaylak adlı bir mizah gazetesi çıkarmaya başlar. Bir müddet sonra İstanbul'a dönerse de Fizan'a sürgün edilir. Niçin sürgüne gönderildiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Trablusgarp'da bulunduğu sıralarda ilgi alanı bir hayli genişlemiştir. O bölgede oldukça yaygın olan Arûsî tarikatına girer, tasavvuf ve felsefe ile ilgilenmeye başlar. Senûsîlikle ilgili bu eseri büyük ölçüde bu sürgün dönemindeki gözlemlerini yansıtmaktadır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla 1908 yılında İstanbul'a dönen yazar Darül-Fünûn'da Felsefe okutmaya başlar. 1 Aralık 1908 yılında **İttihad-ı İslam** adlı bir gazete çıkarır. Bu gazetenin kapanmasıyla önce **İkdam**'da, daha sonra da **Tasvir-i Efkar**'da siyasi ve felsefi yazılar yazar. 1910 yılında **Hikmet** adlı bir dergi, 1911 yılında aynı adla günlük bir gazete çıkarır. İttihatçıların icraatına karşı çıkması sonucu gazetesi bir kaç kez kapatılır. O, yılmadan direnir. **Mübâhase, Coşkun Kalender, Kanat, Nimet, Münakaşa** adlarıyla yeni gazeteler çıkararak düşüncesini söylemeye devam ederse de sonunda gazetesi kapatılır, kendisi de Bursa'ya sürgün edilir.

Gittikçe gücünü yitiren İttihatçıların iktidardan uzaklaşmalarından ve yeni kabinenin kurulmasından sonra yazar İstanbul'a döner, 1 Ağustos 1912'de tekrar **Hikmet** gazetesini çıkarmaya başlar. Aynı yıl **Coşkun Kalender** adlı haftalık mizah gazetesini de çıkarır.

Filibeli Ahmed Hilmi, ömrünün büyük bir kısmını sürgünlerde geçirmiş; eserlerinden de anlaşılacağı gibi, zamanının siyasi, felsefi, ilmi tartışmalarına kalemiyle önemli katkılarda bulunmuş bilhassa İkinci Meşrutiyet döneminde ülkede iyice yaygınlaşan maddeci düşünceye karşı ruhçu düşünceyi savunmuştur. Ahmed Hilmi Bey, 17 Ekim 1914 yılında en verimli çağında vefat etmiştir.

Yazarın ölümüyle ilgili iki düşünce ileri sürülmektedir. Birinci rivayete göre kalaysız kaptan pilav yemiş ve bakır zehirlenmesinden vefat etmiştir. Diğer rivayet de masonlar tarafından öldürülmüş olduğu yolundadır.

Pek kısa bir dönemde 40 kadar eser ve sayısız makaleler yazan Ahmed Hilmi Bey, çıkardığı gazete ve dergilerin yazılarının

çoğunu kendisi yazardı. Bu nedenle Tasavvufî yazılarında **"Şeyh Mihrüddin Arûsi"**, mizahi yazılarında **"Coşkun Kalender"**, **"Kalender Geda"**, milli ve hamasî yazılarında da **"Özdemir"** mahlaslarını kullanmıştır.

Eserleri

1. *Beşeriyetin Fahr-i Ebedisi Nebimizi Bilelim*: 32 sayfalık küçük bir eserdir. 1331 yılında Hikmet Matbaasında basılmıştır.

2. *Yeni Akaid: Üssü'l-İslam*: 1332 yılında Hikmet Matbaasında basılmış olan 32 sayfalık küçük bir eserdir. Eserin giriş kısmında Auguste Comte'un 3 hal kanununu ele almakta ve tenkit etmektedir. Bu eser, İslam İnancının Temel Esasları adıyla N. Ahmet Özalp tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır. (Kültür Basın Yayın Birliği, 1987, İstanbul).

3. *İki Gavs-ı Enam, Abdülkadir ve Abdüsselam*: Hikmet Matbaasında hicri 1331 yılında basılan bu eser 64 sayfadır. Abdülkadir Geylani ile Abdüsselam Esmer'den bahseden bu eser menakıbname tarzında yazılmıştır. Yazar, bu eserinde Mihrüddin Arusi imzasını kullanmıştır.

4. *Huzur u Akl ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Delâleti*: Bu eser, Hikmet Matbaasında yayınlanmıştır. 159 sayfadır. Sadık Albayrak'ın sadeleştirmesiyle Tercüman'ın 1001 Temel Eser serisinde basılmıştır (1975, İstanbul).

5. *İstibdadın Vahşetleri yahut Bir Fedakarın Ölümü*: 68 sayfalık ve 3 perdelik bu piyes. Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaasında Hicrî 1326 yılında basılmıştır.

6. *Öksüz Turgut*: İstanbul'da 1326 yılında Hikmet Matbaasında basılan bu eser 130 sayfadır. Eser, daha sonraları yeni harflerle de yayınlanmıştır.

7. *Melek-zade Ailesi*: Milli ve mukaddes değerleri hafife alarak çocuk yetiştirmenin acı faturasından bahseden bir romandır.

8. *Vay Kız Beyciği Seviyor*: Batı taklitçiliğinin acı neticelerini irdeleyen mizahi bir hikayedir.

9. *Yirminci Asırda Alem-i İslam ve Avrupa, Müslümanlara Rehber-i Siyaset*: Hikmet Matbaasında Hicrî 1327 yılında basılmıştır. "Müslümanlar Uyanın" adıyla Bedir Yayınevi tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır (İstanbul, 1966).

10. *A'mak-ı Hayal, Raci'nin Hatıraları*: Giridî Ahmed Sâki Matbaasında 1326 yılında basılmış olan tasavvufî bir romandır. Eski harflerle iki kez, yeni harflerle bir kaç kez basılmıştır.

11. *Akvâm-ı Cihan*: Hikmet Matbaasıda 1329 yılında basılan bu eser, 104 sayfadır. Beşerî coğrafya ile ilgilidir. Hikmet matbaasında yayınlanmıştır.

12. *İlm-i Tevhid*: Yeni Akaid'deki konuların tafsilatını, ilm-i kelam münakaşalarını ihtiva eden bir eserdir.

13. *Muhalefetin İflâsı, İtilaf ve Hürriyet Fıkrası*: Hicr 1311 yılında Hikmet Matbaasında basılan bu eser 80 sayfadır. Ahmet Eryüksel'in sadeleştirmesiyle Nehir Yayınları tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır (İstanbul, 1991).

14. *Hangi Meslek ve Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*: Hicri 1329 yılında Hikmet Matbaası'nda yayınlanan bu eser 48 sayfadır. Üniversiteli gençlere konferans olarak verilmiştir. Bedir Yayınevi tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır.

15. *Tarih-i İslam*: İki ciltlik bir eserdir. Birinci cildi Hicrî 1326, ikinci cildi Hicrî 1327 yılında Hikmet Matbaası'nda ya-

yınlanmıştır. Bu eser, Ziya Nur'un ilaveleriyle Ötüken Yayınevi tarafından neşredilmiştir.

16. *Üç Filozof.*
17. *Yer, Gök, İnsan.*
18. *Tabakât.*
19. *Şeyh Bedreddin.*
20. *Gazâl-i Bedeviyye.*
21. *Aşk-ı Bâlâ.*
22. *Tortu.*
23. *Türk Armağanı.*
24. *Türk Ruhu Nasıl Yayılıyor.*
25. *Yaşasın Bâd-ı Sabâ.*
26. *Murad Orta.*
27. *Müslümanlar Dinleyiniz.*
28. *Yunus Emre.*
29. *İttihad-ı İslam.*

Yazarın bazı eserleri ne yazık ki tamamlanmamıştır. Bunları şöylece sıralamak mümkündür.

30. *Allah'ı İnkar Mümkün müdür? Yahut Huzur u Fende Mesalik-i Küfür*: Hicrî 1327 yılında Hikmet Matbaasında basılmıştır. Bu eser, yeni harflerle sadeleştirilerek yayınlanmıştır.
31. *İslam ve Din-i İstikbal.*
32. *İlm-i Ahval-i Ruh*: Hicri 1327 yılında Hikmet Matbaasında basılmıştır. 160 sayfadır.
33. *Tarih-i İslam ve Osmanî.*
34. *Tasavvuf-ı İslamî.*

35. *Batınîler, İblis İzzettin Behmen.*
36. *Yeni Mantık.*
37. *Bektaşiler.*
38. *Alem-i İslam ve Kadın Meselesi.*
39. *Divançe (el yazması).*

Yayıncının notu

Bizim, "Senûsîler ve Sultan Abdülhamid" adıyla sunduğumuz bu eserin Hicrî 1325 tarihinde İkdam Matbaası'nda basılan nüshasında uzunca bir başlık var. Şöyle: *"On üçüncü asrın en büyük mütefekkir-i İslamîsi Seyyid Muhammed es-Senûsî - Abdülhamid-Seyyid Muhammed el-Mehdî Asr-ı Hamîdî'de âlem-i İslam ve Senûsîler."* Kitaptaki yazılar *"İkdam'da mâkâlât-ı mahsûsa sûretiyle neşredildikten sonra"* kitaplaştırılmış.

Kitapta, Kuzey Afrika'daki tarikatler, işlevleri, bölgedeki siyasi, askeri durum, sosyal yapı hakkındaki çok yararlı genel bilgilerin yanında, Kuzey Afrika'daki en yaygın tarikatlerden biri olan Senûsîyye'nin şeyhi Seyyid Muhammed es-Senûsî, oğlu Seyyid Muhammed el-Mehdî ve devrin padişahı Sultan 2. Abdülhamid hakkında önemli değerlendirme ve 'yargılar' var.

Ahmed Hilmi Bey, kitaptaki makalelerinden de anlaşılacağı gibi, Abdülhamid'e muhalefet konusunda kendi dönemindeki aydın ve alimlerle hemfikir. Abdülhamid hakkındaki yargılarının aşırılığı biraz bu genel eğilimden, biraz da muhtemelen bir 'jurnal' sonucu kendisinin de sürgüne gönderilmesinden kaynaklanıyor. Aşırılığına ve sübjektifliğine rağmen, bazı eleştirilerinden gerçeğe ilişkin ipuçları elde etmek mümkün.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin bu kitabı aslında bilinen bir kitap. Yukarıda da belirtildiği gibi, bir çok kitabı latin harfleriyle veya sadeleştirilerek yayınlanan yazarın bu kitabı bilhassa Sultan Abdülhamid'le ilgili yargılarının aşırılığı yüzünden ihmal edilmiş. Filibeli'nin sunduğu tarihî bilgiler bu yargılar sebebiyle uzun süre okuyucunun ulaşamayacağı sayfalarda kalmış.

Filibeli Ahmed Hilmi, dönemin 'İslamcı' olarak niteleyebileceğimiz yazarlarından. Batıyla ilgili görüşleri, dönemin diğer Müslüman düşünürlerinde de rastladığımız zaafları taşıyor. O da herkes gibi müslümanların Batı'nın ilim ve medeniyetini benimseyip kendi dinlerini korumalarından yana. Doğal olarak, müslümanların bugün bile, telaffuz etmekten kaçınsalar da etkisinden sıyrılamadıkları bu görüşler kitaba yansımış.

Bugünkü okuyucunun en azından bir kısmının yadırgayabileceği bir husus da, yazarın, o dönemde bilimsel alandaki etkinlikleriyle dikkat çekmeye başlayan Yahudiler hakkındaki bazı sözleri. Ancak, okuyucuların çoğu o dönemde siyonizmin henüz bugünkü vahşet düzeyine ulaşmadığını takdir edecektir.

Biz, bu kitabı yayınlarken, öncelikle, Kuzey Afrika'nın yakın tarihinde çok önemli bir rolü olan Senûsîlik hakkında orada bizzat bulunmuş olan bir müslüman yazarın gözlem ve yorumlarını Türkiye'deki okuyucuya aktarmanın yararlı olacağını düşündük. Kitabın yer yer seyahatname özelliği taşıması da karar vermemizi kolaylaştırdı.

Başlangıçta kitabı hiç sadeleştirmeden yayınlama düşüncesindeydik. Ancak latin harflerine dönüştürülmüş metin elimize ulaştığında, dilin, yer yer ihtisas gerektirecek kadar ağırlaştığını gördük. Bu yüzden, Osmanlıca terkiblerin yoğunlaştığı yerlerde sadeleştirmeler yaptık. Uslûbun fazla zedeleneceğini dü-

şündüğümüz yerlerde kelimelerin anlamını parantez içinde verdik. Ancak, kitabın genel havasını korumak için sadeleştirmeyi mümkün olduğu kadar az yaptık. Kitabın tek bir harfine dokunmadan okuyucuya sunmayı çok isterdik. Eski dilin meftunları, inşaallah bizi mazur görürler.

Küçük hacmine ve bazı zaaflarına rağmen bu eserde öğrenilmeye değer bir çok şey olduğu görülecektir. Hem, bu sözünü ettiğimiz zaaflar da öğrenilmeye, tartışılmaya değer değil midir?

Ses Yayınları

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Bey

Kuzey Afrika: Büyük Sahra ve Çevresi.

Mukaddime

Afrika'da tarîkatler
Tarikatlerin ehemmiyeti ve vazifeleri
Arûsiler, İsevîler ve Senûsîler

Afrika'da tarîkatlerin büyük ehemmiyeti vardır. Tarîkatlerin bizdeki mevcut durumuna bakılarak Afrika'daki tarîkatlerin hizmet ve vazifeleri, ahvâl-i ictimaiye üzerine olan özel ve güçlü etkileri asla takdir olunamaz.

Şarkta Şeriat âlimleri ile tarikat âlimleri arasında tezat ve rekabet bulunmakta olup "tarîkat" hiçbir vakit meslek-i umûmî olmamıştır. Afrika'da ise durum tam aksinedir. Bunun bir çok sebepleri vardır.

Bu sebeplerin tedkik ve tenkidi pek faydalı hakikatleri meydana çıkaracağından bu yolda birkaç söz söylemeyi lâzım görüyoruz. Evvelâ şurasını söyleyelim ki bu taraflarda Şeriat âlimleriyle tarikat erbabının arasını açmağa başlıca sebep olan mesail-i tarihiye munazaati (tarihî meselelerle ilgili çekişmeler) ve Şia teferruatları Afrika'da çoktan beri görülmediği gibi tarîkat nâmına hiç bir vakit bu kabil meseleler bahis mevzuu olmamıştır.

Sûfî mezhebler, Sünnî mezhebler ile pek güzel telif ve terdif edildiğinden oradaki mütefekkirler ehl-i zâhir ve ehl-i bâtın na-

miyle iki muhalif fırkaya ayrılmamıştır. Bu sebeple dînî ve ictimâî vazifelerin cümlesi tarîkatler tarafından ifa edilmektedir.

Oralarda "zâviye" demek mektep, yetimhane, darülaceze, yardımlaşma ve şefkat merkezi, hastahane demektir. Herkesin dînî, siyasî ve ictimâî mercii zâviyedir.

Afrikanın yakıcı, kavurucu güneşi altında, çöllerin, serirlerin insan tâkatini aşan zorluklarına göğüs gererek bir kasabaya, bir köye can atabilen seyyah doğruca zaviyeye gider, kemal-i şevk ve uhuvvetle kabul olunur. Ardından hemen doyurulur. Yatacak yer bulunur. Hastalanmış ise tedavi olunur. Fakir ise diğer bir zaviyeye gidinceye kadar azığı ve zâhiresi verilir. Bununla beraber, o mihnetlere katlanan bîçare, yine memnun, yine razıdır. Bu mihnetler, bu meşakkatler hakkında bir fikr-i sahîh edinebilmek üzere şu satırlara saygıdeğer okuyucuların özel bir dikkat atfetmelerini niyaz ederiz.

Deniz sahilindeki şehirlerden birinden, meselâ Trablus'tan dahile, Fîzan'a gidecek bir yolcu 30 ila 40 gün arasında devam edecek seyahati için bir deveyi, devecisi ile beraber 140 kuruşa kiralayabilir. 140 kuruş, yani yevmiye 4,5 kuruş!

Bir deve, senede ekseriyetle bir ve nadiren iki sefer edebilir. Demek ki deveci devesinin arkasında yayan yürüyerek o müthiş çöllerin tâkatşiken mihnetlerine katlanmak, seyyahın eşyasını indirmek, su tulumlarını doldurmak, ateş yakmak için odun toplamak vesaire gibi hizmetleri mukabilinde yevmiye ancak 4,5 kuruş kazanabiliyor. Ve bu da senede bir kere ve ancak bir ay müddet için mümkün oluyor.

Seyahat 5-6 gün devam ettikten sonra arazi tebdil-i manzara ve sûret etmeye başlar. Bir kaç gün daha tek tük ağaççıklar, kaba

otlar görüldükten sonra serir tabir olunan dehşetli çöller başlar. 60-70 dereceyi bulan harâret seyyahı canından bîzâr etmeğe başlar. Yorgun gözlerini kemal-i acz ve fütûr ile ufka çevirir. Gözü okşayacak, ruha sabır ve metanet verecek bir manzara, bir şey arar. Hiç...

Her tarafta kasvet saçan, kirli sarı bir renk; hayattan hiç bir eser yok... Seyyahın kalbini tahammülsüz bir tazyik hırpalamağa başlar. Mânâsız bir yeis, idrakini kaplar. Ateşler içinde yanan boğazını, ılık suya dönen gar-gar testisindeki su ile söndürmeye çalışır. Hayvanların en gayretlisi olan, kanının son damlasına kadar insanların hizmetinden feragat etmeyen devenin adımları seyrekleşmeye başlar. Bîçâre hayvanın gözlerinde beliren bıkkınlık, bıkkınlıkla karışık teslimiyet insan kalbini rikkate getirecek haldedir.

Seyyah bîtab ve me'yus, deve mağlup ve bî kudret...

İşte o sırada bir sadâ, kulakları yırtan bir ses işitilir. Çölün makberâne sükûtunu ihlal eder. Bu ses deyneği elinde, abası zavallı sırtında, devenin arkasında yürüyen devecinin sesidir. Bu nedir? Maval mı? Gazel mi? Neşîde mi? Hayır hayır! Bu bildiğimiz makamların hiç birine dahil edilemez bir inleyiştir.

Gûya deveci, bir lokma ekmek için dûçar olduğu mihnet ve meşakkati kendine nâzır olduğuna imanı bulunan Rabb-ı Rahîm'e arz eder. Bu inleyiş bir şikayettir... Gûya deveci bir an için mağlup, yorgun ve bitkin olarak vicdanının infiallerini izhar eder... Bu bestenin, bu enînin güftesi pek şairane, pek masumanedir. Deve, sahibinin sözlerini anlar! Evet, bu mübarek hayvan sahibinin sözlerini tamamen anlar!

Mübarek hayvan bu vâdi-i veylde, bu azabgâhta yalnız olmadığını, sahibinin de aynı meşakkatlere maruz olduğunu pek güzel anlar. Mânâ maddeye, ruh cesede galebe eder.

Üç beş adım daha atmaya takati kalmayan hayvanda yeni bir faaliyet, şâyân-ı hayret bir gayret görülür... Ümit ye'se, hayat memâta galebe eder. Adımlar sıklaşır; hayvancağız bu mihnet denizinden, bir selâmet ve râhat limanına varabilmek için çalışmaktan başka çare kalmadığını takdir eder. Deveci okur:

Develeri döğmeyiniz!

Onlar kendileri giderler!

İşte zaten yaklaştık!

Yiyecek, içecek bulacağız!

Deveci, ekseriyetle kendiliğinden doğan şiirin her kıtasından sonra "hayyâ, hâ!" gibi teşvikat sarf eder. Saatlerce daha gidilir, deveci de teselliye muhtaç bir hale girer. Bu defa kendi mânevîyatını takviye için okur.

Bitirdiği gibi elini başına götürüp "Ya Seyyidî Abdüsselâm!" diye istimdat eder ve Nebiyyi Zîşana selam göndererek yürür gider. Bu kaside Tarikat-ı arusiye pirlerinden Abdüsselam El-Esmeri Feyturî hazretlerinindir.

İnsanların dillerinde tedavül ettiği gibi yazıldı. Mânâsı kısaca şudur:

"Müride nasihat ederim, sözümü anlamalıdır. Büyük azim sahibi olmalıdır; tâ ki kazanıp merâmına nâil olsun. Nâsın hayrete düştüğü gün (yani mahşer meydanında) beni bayrağımı dikmiş bulurlar. Kuru kemikleri ihya eden Rabbim sözümün doğruluğuna şahittir ki yevm-i kıyamette bile mürîdimi bırakmam! Sana kötülük gelemez. 'Ya Abdüsselâm' diye beni çağır. Havz-ı Resûlullâh'a vasıl olacağımız zaman fukarayı suvarırım." Bu ve emsali kasideler, mihnetkeşlerin elem yüklerini hafifletir, kalplerinde ümit ve tesellînin yeşermesine sebep olur.

Bir tarafta siyasi musîbetler, diğer taraftan tabii zorluklar yüzünden pek bedbaht olan ekser-i ahali, şiddet ve belaların amansız hücumlarıyla zebun kaldıkça, anne kucağına iltica eden bir masum gibi, zaviyeye gider, müteselli ve metin olarak döner.

***

Şimalî Afrika'da İslam tarîkatlerinin kısm-ı âzamı mevcut ise de en yaygın tarîkatler şunlardır:

Senûsîye, Arûsiye, Îseviye, Şâzeliye, Kadiriye, Tayyibiye, Ticaniye, Rufâiye... Tedrîsat hususunda bilcümle tarikatlerin usûlü birdir.

5-6 yaşına vâsıl olan bir çocuk, bir tahta parçası, biraz beyaz toprak (tebeşir,) bir toprak hokka, bir beyaz kamış kalem alıp, "Mahzara" nâmı verilen mektebe gider. Bu mektepler zaviyelere bitişik büyücek birer odadan ibarettir. Bazı zaviyelerde ayrıca odalar bulunmaz, talebe bizim "semaathane" ismini verdiğimiz zikir yerinde ders okur.

Çocuk muallimin yanına gider. Muallim, üzerine tebeşir sürülerek beyazlatılmış olan tahtaya besmeleyi ve Fatiha'nın ilk ayetini yazar. Çocuğa yazdığını tekrar tekrar okur. Çocuk ayeti hıfza memur ve mecburdur.

Akşam üzeri çocuklar, birer birer gelip hocanın önünde, ezberledikleri ayetleri okurlar. Ayet hıfz edildikten sonra tahta silinir, kurutulur. Üzerine tebeşir sürülür. Hoca ondan sonraki ayeti yazar. Çocuk bu usul ile Kur'ân'ı hıfzeder! Kur'ân'ın üçte birini hıfz eden çocuklar ezberleyecekleri sûreleri bizzat yazmaya muktedir olurlar.

Kullanılan hat (erkam), Hatt-ı Mağribîdir ki, Kûfî'nin biraz ıslah edilmişi ve kolaylaştırılmışı demektir. Bu usûlün zarûri ve tabii neticesi olarak, mektebi bitiren bir talebe ekseriyetle hâfız-ı Kur'ân olur. En anlayışsızı bile Kur'an'ın yarısını ezberden okuyabilir.

Usûl-i tedris bu derece müşkil iken oralarda okuyup yazmak bilmeyenler yüzde onu geçmiyor!

Burası şayan-ı hayrettir. Bu derece gayretli, bu kadar zekî bir halkın nelere muktedir olabileceğini takdir edebilen bir mütefekkir-i İslamî, bu halkın mahrumiyet ve rehbersizlik yüzünden dûçâr olduğu sefaletleri tahattur ederek (düşünerek) kalbinin kanadığını hisseder.

Şimalî Afrika'nın sefil ve en fakir yeri olan Fîzan köylüleri bile onda dokuz itibarıyla yarı yarıya Hafızdır. Ekserisi okur, yazar.

Afrika-i Şimalî'de münteşir tarikatlerden Kâdirî, Rufâî gibi bizim tarafta bulunanları hakkında, bu mebhasta tafsilât vermeğe lüzum yoktur. Zaten bu tarikatlar oralara şarktan ithal edilmiş olup mahsusiyetini az çok muhafaza etmiştir.

Diğerleri Afrika'nın yerli tarikatleridir. Tarikat-ı Şazeliye bu taraflarda meçhul değil ise de hikmet-i Şazeliyenin meçhul kaldığı şüphesizdir. Bir çok şubelere ayrılmış olan Şazeliye'ye, sair tarikatlerden pek çok merasim karışmıştır. Asıl Şazeliye merasim ve kıyafetten âri, ilim ve çalışmayı teşvik eden, sûret-i kat'iyyede ta'assub ve şiddetten uzak, medenîliği ve terakkiyi temin edici usullere mâlik ise de şubeleri pek ziyade tebeddülâta uğramıştır. Senûsiye tarikatı kendi bahsinde tafsilatıyla bildirilecektir.

Ticaniyye pek müsait bir tarîktir. Tayyibiye ise fâsitten harice pek de çıkamamıştır. Bunlardan maada Zerkaviye (Derkaviye),

Ammâriye (Kadirî Melâmiye) vesaire gibi bir çok tarîkat şubeleri var ise de Senûsiyeden sonra, en ehemmiyetli ve mensupları en çok olan tarik Arûsiye ve Îseviyedır. Îsevîler, Seyyid Muhammed bin Îsa nam zâta mensubdurlar. Zevk ve şevka meyyal olurlar. Hazrâlarında (semâlarında) her türlü âlât-ı musikiyye istimal ederler.

Îseviler hazralarında ve hele özel günlerde çivi, cam, çanak, toprak vesaire gibi yenemez şeyleri yutarlar. Yılan, akrep ve emsali haşerâtı yerler.

Tarikat-ı Arûsiyenin esası, Afrika'ya Horasan'dan "Fethullah el-Acemî" nâmında bir şeyh tarafından getirilmiş olup bu da Tarikat-ı İbrahim Ethem'dir.

Tarîkatın Pîri Tunuslu "Ahmed bin Arûsî" olup İbrahim Ethem'in tarîkı ile Şazeliye'yi mezcederek Arûsiye tarîkini meydana getirmiştir. Mamafih pîr-i sâni Seyyid Abdüsselâm El-Esmerî El-Feyturi hazretlerinin şöhreti pek azîm olduğundan, bu tarîkat kendilerine nisbet edilmiştir.

Tarikat-ı Arûsiye'de şâyân-ı dikkat noktalar vardır. Arûsî kanaatkar, çalışkan, şen ve şatır, taassuptan âzâde, riyasız, kerîm olur. Arûsiye "millî" bir tarîk olmayıp, İslâm namı altında birleşmiş olan ümmet-i azîmenin her ferdini müsavi görür.

Bilhassa Türklere karşı Arûsîlerde büyük bir muhabbet ve kardeşlik hissi vardır. Tarîkat rivayetlerinden olarak ihvan-ı Arûsiye arasında nakledildiğine göre, Seyyid Abdüsselam hazretleri ihvanına "Türkler İslam'ın hizmetkârı, İslam'ın muzaffer askerleridir. Onlara muhabbet ediniz" diye nasihat ettiğinden, Arûsîler Türkleri kardeş gibi sevip makâm-ı Hilafete dahi kemal-i safvet ve samimiyetle bağlıdırlar. Bu

noktada olduğu gibi diğer pek çok hususatta dahi Senûsîlerle Arûsiler arasında farklılıklar görülmektedir.

Tarikat-ı Senûsiye aşağıda tafsilatıyla beyan edileceği üzre, mezhep, tarîk, siyaset ve ictimaiyattan mürekkep bir cemiyet olduğu halde Arûsîlerin millî bir fikr-i siyasîleri yoktur.

Senûsîler ehemmiyet-i mahsusalarını, yüklendikleri gayelerin büyüklüğünü takdir eder, okur, fikirlerinin merkezîliğine ehemmiyet verir ve şahsın cemiyete fedâsını lâzım görür adamlardır.

Arûsîler ise riyadan nefret eder, serbest fikirli olurlar.

Arûsîler ekseriyetle fakir ve umumiyetle ziraat ve sanatla iştigal ederler.

Senûsîler ise ekseriyetle zengin olup ticaretle iştigali tercih eylerler.

İlgili kısımda sebepleriyle beyan edileceği gibi, Senûsîlerin manevi istilalarına karşı ancak Arûsîler mukavemet edebilmişlerdir. Senûsîler çoğu yerde diğer tarîkatleri bünyelerinde eritmişlerdir.

Seyyid Abdüsselâm hazretlerinin maneviyatı o kadar büyük, takipçilerine terk ettikleri kelimât o kadar tesirlidir ki bilcümle evliyâ ve pîrânın ismini unutturacak derecede yüksek bir kudsiyet mevkii tutan Seyyid Muhammed El-Mehdî bin Muhammed Ali El-Hâdî es-Senûsî'nin büyük şöhreti yalnız Seyyid Abdüsselam'ın şöhretine galebe edememiştir.

Bugün bile milyonlarla insan, müşkil ve mühlik anlarında elini başına koyup "Yâ Esmer!" "Yâ Abdüsselâm" diye nida ve istimdâd etmededir.

Arûsîler terakkîye ve medeniyete meyyal, ictimâî ıslahatlara pek müsait olduklarından ve dediğimiz gibi Türkleri ziyadesiyle sevdiklerinden Osmanlı Afrikasında tatbik edeceğimiz ıslahatta bize pek ziyade muâvenet edeceklerdir. Bu anlatılanlardan Şimâlî Afrika'da tarikatlar'ın ehemmiyet derecesi hakkında kısaca bir fikir peydâ oldu zannındayız.

Şimdi Afrika âlem-i İslâmı'nın pek mücmel (özet) bir tarihcesini yazmak ve Senûsîlerce takip edilen maksadın tarihî esaslarını göstermek lâzımdır. Bu iki noktanın çok büyük ehemmiyeti vardır.

Şimalî Afrika'nın mukadderatı, Senûsîlerle pek ziyade alâkadardır.

Tenkid ve muhakemelerimizin, terakkî ve teali-i İslâm muhibleri (İslâmın ilerlemesini ve yükselmesini isteyenler) tarafından tedkik ve tefekkür terazisine vurulmasını ziyadesiyle arzu ederiz.

Geçenlerde "İkdam" ile neşredilen "Şark Rehberleri" ünvanlı bir makalede kısaca beyan edildiği üzere, Türklerin âlemde ve bilhassa âlem-i İslâm'da îfâsına çağrılı oldukları insanî ve medenî hizmetler pek büyüktür. İslâmiyet, menşe-i İslâm olan necib Arap kavminden nasıl istiğna gösteremez ise, Allah tarafından İslâmiyete son rehber olarak yüceltilen ve İslâm'ın serhaddine sevk edilen ve bugün medeniyette rehberlik vazifesini hakkıyla îfa edebilecek yeni bir aydınlanma ve yükselme yoluna giren Türklerden dahi asla istiğna edemez.

Aşağıda gelecek makalelerimizden anlaşılacağı üzre nice asırdan beri alem-i İslâmda misli görülmemiş bir fâzıl, beşeriyette nâdir yetişir bir dâhî olan, Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin benzeri olmayan çalışmalarını akim bırakan iki esas sebebin bi-

risi Avrupa medeniyetine ilgisiz ve vukufsuz kalış, diğeri ise Türklere karşı gösterilen emniyetsizlik ve bir nevi düşmanlık olmuştur.

Bu bir Tarihî hakikattir. Bugün dahi bu iki fikir necib Arap milletinin gelişme ve yükselmesine manidir.

Eğer Cenab-ı Seyyid-i Senûsî'nin nur zekâsı bu iki şübheden uzak olaydı bugün Avrupa'ya muadil büyüklükte bir kıta, Afrikanın bütün kuzey ve orta kısımları Türklerin himayesi altında büyük bir hükümet-i İslâmiye şeklinde bulunurdu.

Yüz sene evvel Orta Afrika tamamen sahipsiz ve henüz Avrupalıların istilası altına düşmemiş idi. Böyle büyük bir hükümet teşkili imkânsız olmadığını fiile çıkarmak için şartlar hemen hemen müsait idi.

Lakin ne çare! Cenab-ı Seyyid bu iki nokta-i mühimmeyi layıkı veçhile göremedi. Mamafih vaktiyle iyi kullanılamayan kuvvetler, bugün istilaya değilse de yükselmeye ve medenileşmeye sarf ve sevk edilebilirler.

Alem-i İslâmın şimdilik bundan başka bir şeye ihtiyacı da yoktur.

İdrakimiz muhakeme kudretini kesb edeliden, gözlerimiz İslâmın hâl-i perîşanını müşahede eyleyeliden beri söyleye geldiğimiz ve söylemesini vicdanî bir borç bildiğimiz şu sözleri burada dahi tekrar eyleriz!

İslâmın iki düşmanı vardır. Birisi cehalet, diğeri körlük!

Necib Arap kavminin umumiyetle değilse bile, mütefekkirlerinin ekseriyeti itibariyle, Türklere karşı gösterdikleri noksan-ı muhabbetin sebeplerini, tarihi sebeplerini aramak elbette lazımdır.

Bu sebepleri bulduğumuz gibi hem Cenâb-ı Seyyid'in Türklerden uzaklaşmasıyla, muvaffak olamamasının hikmetini bulmuş hem de mühim bir İslami meseleyi halletmiş oluruz.

Malûmdur ki ilk Hicrî asırda Türkler yeni yeni İslam dairesine dahil olmağa başlamışlar idi. Binanaleyh Araplarla münasebet ve temasları hemen hemen yok gibiydi. Bu sebeple Arapların Türkler hakkında, Hakiki malumatları olmayıp hurafat-ı İsrailiyye ve İraniyyede yazılı olan rivayetleri kabul ile iktifa etmişler idi.

Eski İranilerin Turaniler, yani Türkler hakkında büyük bir düşmanlık besledikleri ve bu adâvetin âsârı şiirlerinde ve hurafelerinde dahi görüldüğü malumdur.

Semûd rivayetlerine ve İsrailî hurafelere gelince: Akvam-ı Beşeriyeyi bir takım muhayyel silsilelerle ve yalan ve uydurma tarihlerle insanoğlunun ikinci babası Hazreti Nuh'un oğluna dayandırıp bağlamayı bir Tarihî usul ittihaz eden Beni İsrail hahamları kendilerine tamamen mechul kalmış olan Türkleri *Gog* ve *Magûg* (batılılara göre İskender tarafından Kafkasların ötesine hapsedilen iki kavmin adı, İ. C.) namında iki şahıs vasıtasıyla hazret-i Nuh'un oğlu Yafes'e rabt etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de yazılı olan Yecuc ve Mecuc, anlatıldığı şekliyle Türklerin hiç bir benzerliği ve münasebeti olmadığı ve hatta İslam tarihçilerinin yazdığı eserlerde yecuc ve mecuc taifesinin Türklere hiç benzemeyen bir şekilde tafsil edildiği meydanda iken ehl-i İslâm ve daha doğrusu Araplar, o vakit durumları bilinmeyen Türkler hakkında acaip İsrail rivayetlerini aynen kabul etmişlerdir.

Hele Kur'an'da yazılı olan "yecuc ve mecuc" taifesiyle Türkleri aynı kavim zannetmek Kur'ân'ı yalanlamak demek olacağını kestiremeyen avam, bu fikri körü körüne kabul etmiştir.

Emeviyenin zaman-ı Hukümetinde, Irak valisi Haccac tarafından "*Suğd*" memleketinin fethine sevk edilen İslâm gazilerine karşı galebe edebilmek için *Suğd* hâkimesi Türklerden yardım istedi.

O güne kadar Roma ordularının murabbilerini ve İran ordularındaki fillerin sinesini delmiş, önünde hiç hail ve mani tanımamış olan Arap mızrakları, kısa kılınçlar önünde acze düştü.

Muharebeye girişse mağlubiyetin muhakkak olduğunu fark eden İslâm komutanı Kuteybe Sağdîlerle Türklerin arasını açmaktan başka kurtuluş çaresi kalmadığını anladı. Müstahkem bir mevkiye sığınarak muharebeden kaçındı.

Kuteybe'nin mevkii kale ile Türkler arasında idi. Bu suretle hem muhasır ve mahsur (hem kaleyi kuşatmış hem de Türkler tarafından kuşatılmış) bulunuyor idi. Irak'a İslam ordusu hakkında üzüntülü haberler geliyordu. Alem-i İslam'ın her tarafında İslâm ordusunun kurtuluşu için dualar okunuyor, Türklere beddualar yağdırılıyor idi.

Kuteybe kuvvetle yapamadığını siyasetle yaptı. 4 ay kadar mahsur kaldıktan sonra, bir Nebtî vasıtasıyla, İranilerle Türkler arasına ihtilaf sokabildi.

Türk Hanı muhasarayı kaldırıp memleketi yağma ederek savaştı. İslâm ordusu kurtuldu. Suğd'ı istila etti.

Türklerin İslâm ordusunu 4 ay muhasara etmeleri Araplara pek fena tesir etmiş idi. Bu tesirat hatıralarda ukde gibi kaldı.

Arapların izzet-i nefsi birinci defa olarak Türkler tarafından yaralanmış idi.

Bundan sonra Türkler Din-i İslâm'ı kabule başladılar.

Türkler, zahiren asker ve esir sıfatıyla ve hakikaten hakim ve galip olarak merkez-i Hilafette bile mevki tuttular.

Arapların yönetimi altındaki arazi birer birer Türklerin eline geçmeğe başladı.

Türklerle ırkî yakınlığı olan Moğalların her şeyi silip süpüren istilaları ve dehşetli tahribatları Arap milletinin kalbinde derin yaralar açtı. Şevket ve satvet-i Arabiyenin mahvedicisi Türkler göründü.

Bu sebeplere eski müelliflerin yazdıkları, İran ve İsrailoğulları hurafelerinden kopye ettikleri tarihin bölümlerinde serd edilen acaip şeyler de eklenerek Araplarda Türklere karşı bir hissî soğukluk meydana getirdi.

Allame Kurtubî ve Şa'ranî gibi meşahir-i ulemânın halen matbu ve Araplar arasında dolaşmakta olan eserleri incelenirse Arapları mağdur görmek ve bununla beraber fikirlerini ilim ve marifetle tenvîr etmek lazımdır. Bu, o kadar müşkil değildir. Yalnız tarihî hakikatleri meydana koymak kafidir.

Bütün tarih alimleri müttefikan beyan ediyorlar ki ahkâm-ı Dini unuttukları, sefahet ve zevke koyuldukları, cebîn ve ahlâksız kaldıkları için Arap hükümetlerini idare eden Arap idarecileri ve Arap büyükleri necib Arap milletini kesin ve sür'atli bir çöküntüye doğru sürükleyip götürüyorlar idi. Arap hükümetleri, bilhassa Abbasiler mahv ve inkıraza mahkum idi.

Eğer Türkler, Allah tarafından İslâm'ın imdadına yetişmeye idiler, Din-i Mübin-i İslam yalnız Hicaz'a münhasır ve mahallî bir din hükmünde kalacak idi.

Avrupanın en büyük tarih araştırmacılarından biri diyor ki: "Avrupa'nın şarkı istilasına Türkler mani oldular. Türk, Hıristi-

yan Avrupaya karşı Müslüman Asya'nın müdafii oldu. Cinsiyetiyle mağrur, herkesten daha cesur ve inatçı olan Türkler, bütün maddi ve manevi kudret ve kuvvetlerini İslâmın hizmet ve müdafaasına vakfettiler."

Bu hakikatı meydana koymakta tarihçiler müttefiktirler. Bu hakikata mebnidir ki Ümmet-i vahide fikrini kendi milliyetinden üstün tutan Seyyid Abdüsselam El-Esmerî hazretleri "Türkleri seviniz çünkü Türkler, İslam'ın muzaffer askeridir" buyurmuştur.

Seyyit Muhammed Es-Senusî hazretleri bu noktayı ihmal etmişlerdir. O İslamın uyanması ve yükselmesi için Arapların kuvvetli ve müstakil olmasını arzu etmiş ve bunun için Türkü ref'a lüzum görmüş idi.

Halbuki bugün dünyada 50 milyon Arabın mevcudiyeti de Türklerin İslâmiyeti kabul etmesi ve kavm-ı necib-i Arab'ı Din'in doğuş yeri ve mürşid-i muhterem bilmesi sebebi iledir. Bu da bir 'tarihi hakikat'tir. Yine tekrar ederiz ki Arap hükumeti mahv ve inkıraza mahkum olmuş idi. Eğer hükûmet-i Arabiyeyi istilâ ve imha edenler, İslâm'dan başka bir dine sâlik, meselâ Avrupalılar olsa idi, İspanya'da korkunç misali görüldüğü üzere İslam ile Arap milleti dahi mahvolur ve yalnız hüzün verici eserlerin kalıntıları baki kalırdı.

İşte Endülüs:

Türkler Cezayir'i, Fas'ı, Trablus'u, Mısır'ı aldılar. Lâkin muhakkakât-ı tarihiyedendir ki, bu memleketleri Türkler almayaydılar, İspanyolların riyaset ettikleri Avrupalılar alacaktı.

Acaba, Avrupa'nın yarısına malik olan İspanya hükümetine, Andrea Dorya'lara, o dehşetli donanmalara şimali Afrika'daki küçük Arap hükümetleri mukavemet edebilir mi idi?

Asla!

Medeniyet-i İslâmiyeyi mahv ve istila için bela seli gibi şarka akıp gelen vahşetengiz ehl-i salîb sürülerine karşı duran kim idi?

Bir Selahaddin, bir Kılıçasrlan değil mi?

O hengâmede ki, İslâm ve alem-i İslâm mahv ve inkıraz tehlikelerine düşmüş iken Reis-i İslâm olan Halife-i Abbas, sarayında bir putperest gibi vaktini ayş ve sefahetle geçiriyor idi.

Hilafet ve Riyaset-i İslâmiyenin Kahire'de tekke şeyhi menzilesine inmiş bir zât-ı âcizde bulunmasından ne İslâmiyetin ve ne de Arap milletinin hiç bir şekilde istifadesi tasavvur olunamaz iken Livâ-ı Hilafet Yavuzların, Murad-ı Rabilerin elinde temevvücnümâyı Şeref ve Şan olmuştur.

Arap hükümetlerine halef olan Türkler, Arap milliyetine tecavüz şöyle dursun, kavm-ı necib-i Arabı kendi milliyetlerinden bile daha ziyade muhterem saymışlar, şan ve hükümet kapılarını bilhassa Araplar'a açık tutmuşlardır. Arapları ayrı bir millet değil, ümmet-i vahidenin rükn-i celil-i evveli ve kendilerinin büyük kardeşi bilmişlerdir.

Eldeki ölçü ve tartı insaf ve vicdan olursa, Birinci Osman'ın, Orhan'ın, Murad'ın, Fatih'in; bir Yezid bir Mervan, bir Hakem Biemrihî ile kâbil-i kıyas olmayacak faziletli ve büyük insanlardan olduklarını teslim zaruridir. Ne hacet! Halife-i muhterem ve şefik Muhammed El-Reşad Hamis hazretleriyle Fas Emiri Mevlayı Abdulhafız'ın mukayesesi vicdan sahipleri için, din ve milletini seven Arap mütefekkirleri için adil bir hüküm vermeğe kafidir. Vakıa daha evvelki hal'edilmiş zât riyaset şartlarına sahip bulunmamış ise de bunu anlamak ve Makam-ı Hilâfet'i ehline tevdi' etmek yine Türkler'in milli şerefidir.

Türkler hiçbir vakit kavm-i Araba ayrılık gayrılık namına tahakküm düşüncesini takip etmemiş oldukları gibi bugün dahi milli gâye büyük biraderimiz olan muhterem Arap kavmiyle kemal-i adl ve müsâvât üzere bulunmaktan ve beraberce feyz ve yükseliş yolunda yürümekten ibarettir. Bir aile içinde vazifelerin taksimi sırasında işlerin yönetilmesi efrâd-ı aileden birine düşer. Lâkin bundan tegallüb ve tahakküm mânâsı elbet çıkarılamaz.

Bu gün kavm-i necîb-i Arabın saadet ve refahını temin için yine Türklerin çalışması lâzımdır.

Bu anlatılanların hepsi vukuât-ı tarihiyeye ve mevcut duruma müsteniddir. Şu halde İslâm'ın yükselişi ve bu meyanda Arab milliyetinin yükselmesi ancak Türklerle tam bir dostluk ve kardeşlik tesisi ile mümkün olduğu tamamıyla tezâhür eder.

İşte Cenab-ı Seyyid Muhammed Es-senusî bu temel noktada yanıldı.

Yanıldığı için muhterem dehâsı azametine layık neticeler meydana getiremedi. Bu emsali görülmemiş İslâm mütefekkirinin bu hatası bir tarafa bırakılınca diğer hususlar hakkındaki tefekkürât ve nazariyâtı o kadar büyük, faaliyet ve teşebbüsü o kadar geniştir ki, bunları tetkik ile irşad ve delâletinin neticelerini görenler hayretlerini açığa vurmaktan kendilerini alamazlar.

Cenab-ı Seyyidin maneviyatı üzerine Cezayir'e tecavüz, Mısır'ın Mehmet Ali Paşa tarafından zabtı gibi hadiselerin de mühim tesirleri olmuştur.

Mukaddimemizi bitirdik; şimdi de sıra, Seyyid Muhammed es-Senûsînin büyük içraatını açıklamağa geldi.

Birinci Kısım

◆

Senûsîlik ve Seyyid Muhammed Senûsî

1
Senûsîlik ve Seyyid Muhammed Senûsî

Senusî Cemiyetinin Suret-i Teşkili
Seyyid Muhammed Senûsî'nin Tercüme-i Hali
Yaptıkları ve Gayeleri
Mezheb, Tarikat

Nice asırlardan beri alem-i İslâmda nâdir zuhur eden dahi insanlardan biri ve belkide düşüncelerinin kapsamı ve gayelerinin ehemmiyeti itibariyle en büyüğü olan Seyyid Muhammed Es-Senûsî El-Hasenî El-Hattabî El-İdrisî, Hicrî 1206 senesinde Cezayir'in güneyinde "*Müsteğanim*" kasabası civarındaki bir vahada insanlık alemine kadem basmıştır.

Cenab-ı Seyyid, sülale-i tahire'den ve soyu Hz. Hasan'a dayanan, Afrikada Hükümdar, tarikat şeyhleri ve pîrleri, ulema ve fudala yetiştirmiş olan ve Harun El-Reşid'in baskılarından Afrika'ya firar ettiği halde, bu Halife tarafından zehirlenen meşhur "İdris Alevî" ailesindendir.

Pederleri mezkür vahadaki zaviyesinde irşad ile meşgul olurdu. Seyyid Muhammed Es-Senûsî temel ilimleri pederinden tahsil etmiştir.

Genç Senûsî çocukluğundan beri gayet ciddi olup vaktinin çoğunu dalgın bir halde ve tefekkürle geçirir idi.

Ciddiyeti, fevkalade fesahati, sözlerindeki halâvet ve tesir sebebiyle genç Senûsî umumun hürmet ve muhabbetini kazanmış idi. Zaviyeye uğrayan kafileler, şöhreti sahraya ve sahillere kadar yayılmış olan genç seyyidi ziyaret ederler ve nasihatlerini dinlerler idi.

Cenab-ı Seyyidin ziyaretçilere verdiği va'z ve nasihat, öteden beri söylenen sözlere benzemez idi.

Selametle gidip gelmek, düşmanların kötülüğünden ve belâdan emin olmak için kendisinden dua ve Fatiha talep edenlere, Fatiha verdikten sonra "Birbirinizi seviniz. Birbirinizin kardeşi olduğunuzu biliniz ve birbirinize bu suretle muamele ve muavenet ediniz. Taki Allah sizleri korusun, enbiyânın ruhları sizi gözetsin!" der idi. Cenab-ı Seyyidin devamlı tefekkür halinde olması ve insanlardan uzak durarak inzivayı sevmesi nihayet pederinin ve bölgedeki şeyhlerin merak ve endişesini celbetti.

Bir gün pederi onu bir kum tepeciğinde yalnızca oturmuş ve ummân-ı tefekküre dalmış iken buldu. Peder, oğluna, endişeli ve gamlı bir şekil alan inziva ve tefekkürlerinin esbâbını sordu.

Genç seyyidin verdiği izahat pederinin hayret ve iftiharını mucib oldu. Muhammet Es-Senûsî demiş ki: "Alem-i İslâmı düşünüyorum. Bu kadar sultan ve umerâya, bu kadar meşâyıh ve ruesâya rağmen bugün alem-i İslâm çobansız bir koyun sürüsüne benziyor.

Her yerin mürşidleri, fâdılları var; lakin alem-i İslâmı birleşme noktasına, bir gâye ortaklığına sevk edebilecek umumî ve hakîkî bir mürşid yok. Dîn-i mübînimiz tevhid ve ittihad üzeri-

ne tesis edilmiş iken alem-i İslâmın her tarafında ihtilaf ve ayrılık var. Her tarafı cehalet kaplamış, çünkü ulema ve meşâyıhta, bilgiyi, irfanı yayma emeli, din gayreti kalmamış.

Bakınız: Sudan ve Sahra'da hâlâ sürülerle putperest vardır! Meskün yerlerdeki bütün mescidlerde ilmiyle âmil olmayan sürülerle ulema var iken bunlar rahat; bu bîçarelere hidayet yolunu göstermeyi akıl etmiyorlar!

Ahvâl-i alemi, gelen kafilelerdeki kulağı delik şahıslardan öğreniyorum. Her tarafta mağlub oluyoruz. Memleketler, mâmureler gidiyor. İslam bir uçuruma doğru koşuyor. Bunu gören, çare düşünen yok. İşte ben, bunları düşünüyorum."

Cenab-ı Seyyidin pederi bu ahvâle karşı ne yapılabileceğini sordu. "Çalışacağım" cevabını aldı.

Pederinin müsaadesi ile Seyyid Muhammed Es-Senûsi tahsilini tamamlamak için Fas'a gitti. Cenab-ı Seyyid geceli gündüzlü çalışarak, henüz 30 yaşında iken Fas Cami-i Kebir'inde tedrise başladı. Fas'ın durumu Seyyid'in dilhûn olmasına sebep olacak bir derecede idi. İslam'ın ilim merkezlerinden biri olan Fas'ta ahlâktan eser kalmamış idi. Memleket daimî keşmekeşler, mütemâdî ihtilaller içinde kalmış idi. Seyyid Muhammed Es-Senûsî bu ahvale karşı şiddetli bir lisan kullanıyor idi. 8 sene devam eden tedrîsâtında beyhûde yere İslâmları birlik ve uyanışa davet etti.

Bu kadar çalışmanın bir semere vermemesi bir yana, Hükümetin kem nazarını da celbetmiş idi. Şeyhlikle başlayıp saltanatla işi neticelendirmek Afrika'da ve bilhassa Mağrib-i Aksa'da görülmüş şeylerden idi.

Fas Emirleri bu genç şerifte bir rekabet, bir iddia gördüler. Ce-

nab-ı Seyyid Fas'ta ikametten hiç bir fayda hasıl olmayacağına hükmederek Cezayir'in güneyindeki Tuvat şehrine yakın ve Sahranın anahtarlarından biri durumunda olan "Lağavat" kasabasına azimet etti. (1245).

Seyyid Muhammed Es-Senûsî'nin Lağavat'ı ikametgâh edinişi, bir taraftan ye's ve fütura ve diğer taraftan da beslediği emel-i muhtereminden tamamen vazgeçmediğine alamettir.

Lağavat kasabası Tuvat yolu ile sefer eden kafilelerin toplanma yeri olduğu gibi, Türklerin de pek sık ziyaret ettikleri bir yer idi. Lağavat'ta Cenab-ı Seyyid'e rekabet edebilecek ulemâ ve fudalâ dahi yok idi.

Seyyid Muhammed Es-Senûsî burada fikirlerini kabul ettirecek pek çok kimse bulabilirdi. Lağavat gibi meçhul bir noktada ikametle Cenab-ı Seyyidin, fikirleri ve emelleri icra sahasına konulamayacağı Lağavat'ta yükseltilen sesin âlem-i İslâma duyurulamayacağı düşünülürse Cenab-ı Seyyid'in Fas'taki mağlubiyetinden ye'se düştüğü ve ne yapacağını tayin edemediği ortaya çıkar.

Seyyid Muhammed Es-Senûsî, ümid ettiği kolaylık ve rahatı Lağavat'ta bulamadı. Lağavat kasabası "Tarîkat-ı Ticaniyye" mensuplarının nüfûzu altında idi. Ticânîler hararetli va'zlar veren, bir takım muazzam işlerden bahseden Seyyid Senûsî'yi murakabe altına aldılar. Cenab-ı Seyyid kasabayı terk ile seyahata çıkmağa mecbur oldu. Bu tarihten itibaren Seyyid Muhammed Es-Senûsî'nin hayatındaki ikinci devre başlıyor. Cenab-ı Seyyid Mesad, Kabıs, Trablusgarb, ve Bingazı şehirlerini ziyaret etti. Bu şehirlerin her birinde bir müddet ikametle, günlerini va'z ve nasihate vakfeyledi.

Seyyid Muhammed Es-Senusî Bingazi'den sonra Mısır'a gitti. Mısır bu tarihte Mehmed Ali Paşa'nın idaresine geçmiş idi. Mı-

sır'ı ziyaretinin Cenab-ı Seyyid'in hâlet-i ruhiyesinde büyük değişiklikler meydana getirdiğinde hiç şübhe edilemez.

Mehmed Ali Paşa'nın bir avuç serseri ile askerliğe istidadı olmadığı zannedilen Mısırlılardan teşkil ettiği ordu koca Hükümet-i Osmaniye'yi düşündürüyordu. Mısır'ın muvaffakıyetleri, Hükümet-i Osmaniye'nin çöküşe doğru yürüdüğü düşüncesini Cenab-ı Seyyid'in dimağına yerleştirdiğine asla şübhe edilemez.

Garipdir ki bu büyük dâhi Mehmed Ali Paşa'nın muvaffakiyetinin sebepleri, Hükûmet-i Osmaniye'nin mağlubiyetindeki sâikleri hakiki mahiyetiyle göremiyor ve bu sebepleri pek başka noktalara atfediyordu.

Hayat mücadelesinde galebe ve muvaffakıyetin, Avrupa tekamülât ve medeniyetine tamamen sahip olmağa bağlı bulunduğunu Seyyid Muhammed Es-Senusî göremedi.

Bunun sebebi de bulunduğu muhitlerde Avrupa'daki ilerlemenin korkunç dehşetine vâkıf olamamasıydı. Mamafih Mısır'ı ziyareti "Avrupa medeniyeti ve Türkler" hakkındaki fikirleri dışındaki konularda Cenab-ı Seyyidin fevkal'âde istifadesini mucip oldu.

Evvela: Seyyid Muhammed Es-Senûsî daha tahsile muhtaç olduğunu farketti. Saniyen: Mezheb ihtilaflarının, tarikatlerin çokluğunun, tek kişi hakimiyetinin bütün alem-i İslâmda, hareketliliğe ve gayelerin birleşmesine mani olduğunu anladı.

Seyyid Muhammed Es-Senûsî Mısır'da pek çok itirazlara hedef oldu. Mehmed Ali Paşa'nın idare usulüne, ıslahatlarına itiraz ettiğinden Mısır'ı da terke mecbur kaldı. Hicaz tarafına yöneldi. Seyyid Senûsî Mekke'de hiç bir zaman eksik olmayan seçkin ilim adamlarından noksanlarını tamamlamaya çalışmakla beraber, meşhur tarikat pirlerinden **Şeyh Ahmet bin İdris**'e inti-

sab etti.

Mevcut İslâm Mezheplerinin hepsini tetkik eyledi. Bütün alem-i İslâma hitap edebilmek için maarif-i İslâmiyenin mecmûuna vakıf olmak lüzumunu takdir ile, ona göre çalıştı.

Ahmet bin İdris, Şazeliye'nûn uzantısı olan bir tarikat-ı mahsusanın sahibi idi.

Seyyid Muhammed Senûsî, şeyh-i müşarunileyhden istihlaf eyledikten (hilafet aldıktan) sonra mücaveret sûretiyle Mekke'de ikamet eden ve Hac yapmak üzere gelen şeyhlerden dahi icazet aldı. *"Es-Selsebil El-Mu'în"* nam eserinde bildirdiği üzere Cenab-ı Seyyid 40 tarikattan istihlâf eylemiş idi.

Tasavvuf ve Hikemiyatta dahi hiç bir nokta, meçhûlü kalmamış idi.

Cenab-ı Seyyid, Akvam-ı Muhtelifenin toplandığı bir yer olan Mekke'de muhtelif ırklara mensup, muhtelif dillerle mütekellim müslümanları hadde-i tetkikten (tetkik süzgecinden) geçirmiş, Akvâm-ı Şarkıyyenin ahvâl-i rûhiyelerini pek mükemmel anlamış ve öğrenmiştir.

Her kavmin fâzıl ve mütefekkirleri ile konuşmuş, Alem-i İslâmın her tarafı hakkında malumat-ı mükemmele almış, fâzıl kimselerden istifade etmiş, mustaid (anlayışlı) gördüğü zevata fikir ve maksadını, meslek ve tarikatını neşre ve telkine başlamış idi.

İşte Cenab-ı Seyyid, bu suretle tezeyyun-i zat ettikten, zamanının ulemaları ve meşâyih-i kâmilîni adedine dahil olduktan sonra maksad-ı azîmine başlama zamanı geldiğine hükm etti.

Edindiği tecrübelerle, ihtilâl ve inkılâb husûle getirecek bir

kimsenin her türlü tazyikat ve tahakküm-ü haricîden âzâde kalması lüzumunu Cenab-ı Seyyid pek güzel takdir ediyor idi.

Büyük şehirlerden, İslam'ın önemli merkezlerinden her hangisini makarr ve merkez ittihaz etse, hükümet-i mahalliyenin müdâhalesine uğrayacağı şüphesiz idi.

Bundan maada Seyyid Senûsî gibi bir dâhi, meçhûliyetin yarı kudsiyet olduğuna vakıf idi. Bununla beraber, Alem-i İslâmla kolayca münasebette bulunabilecek, daimî irtibat mümkin olacak bir yer intihabının zarûreti de ortada idi.

Cenab-ı Seyyid, bu şerâitin ekserisini cami' olan Bingazi cihetlerine göz attı.

Hükümet-i Osmaniyenin o vakıtki zayıflığı, Bingazi gibi, merkez için ehemmiyet-i fevkal'adesi meçhul bir memleketin emniyetiyle uğraşmaya vakit bırakmayacak derecede idi.

Filvaki, Osmanlı Hükümeti yalnız sahildeki kasabalara, o da bir çok ihtiraz kaydı ile icrayı nüfuz edebiliyor idi.

Bir vakit İtalya'nın zahire anbarı ismini almış, gaye-i umran ve refaha cilvegâh olmuş olan *"Cebel-i Ahdar"* adeta boş ve sahipsiz idi. Cebel-i Ahdar, Bingazi ve Derne'ye uzak değil idi. Bu iki iskele vasıtasıyla her tarafla irtibat mümkün idi. Fazla olarak Mısır'a gidip gelen kârbanlar (kervanlar), *Burnu, Vaday* gibi mahallere işleyen kafileler, Cebel-i Ahdar'a uğrar idi. Trablusgarb ve Fîzan'la münasebat-ı kâmile mevcut idi. Bingazi'deki Osmanlıların teftişinden korkmağa da mahal yok idi.

İşte bu sebeplere binaen Seyyid Muhammed Es-Senûsî ilk zâviyesini Cebel-i Ahdar'da tesis etmiştir.

Seyyid'in bu hareketi, ne kadar metin düşündüğüne delildir. O,

Alem-i İslam'ın ruhu olmak istiyordu. Ruh, vücudun her noktasında mevcut ve âmir olduğu halde, makarrı, mahall-i mahsusu meçhul kaldığı gibi, Cenab-ı Seyyid dahi hüküm ve tesirini artıracak bir meçhuliyette kalmağı münasip gördü.

Pek az zamanda Cebel-i Ahdar zaviyesi bir kasaba şeklini aldı.

Bu sürat, beklenenin hilafına, ilkin Osmanlı memurlarının nazar-ı dikkatini celbetti. Cenab-ı Seyyid zaviyesini sahile biraz fazla yakın ve ileride müdahale halinde Bingazi hükümetinin nüfuzunu hissedecek bir mevkide inşa ettiğini farketti.

Asıl merkez olmak üzere *"Cabub"* dahilindeki zaviyesini tesis etti. Cabub o tarihte, Cebel-i Ahdar'da mümkin ve mutesavver olan mahzurlardan âri olduktan maada etraf-ı civarında şecî ve müstakil pek çok göçebe Arap kabileleri bulunuyor idi. Bunların hemen hepsi pek az zamanda "ihvan-ı Senûsîye" adedine dahil olmuşdur. Cenab-ı Seyyid'in akraba ve dostları, havass-ı mürîdanı Cabub'a hicret ettiler. Orası da az vakitte bir kasaba oldu. Cesîm hurmalıklar yetiştirildi.

Muhammed Senûsî'nin ilk işi, mezâhib-i makbûle-i İslâm'ın kâffesini tetkik ederek 4 mezhebin behrindeki eshel ve ekmel müctehidatı (daha kolay ve mütekâmil içtihadları) kendi içtihadlarıyla mezcetmek oldu.

Lakin bu mezheb, dört sünnî mezhebin aynı ve zübdesi olmakla beraber, sui zannı ve yeni bir mezhep icadı fikrine sapılmasını mucib olmamak üzere ayrıca tamim edilmeyerek Senûsî tarîkatine dahil olacak ihvana tahsis kılındı.

Mamafih Cenab-ı Seyyid bu babda bir kaç eser telif etmiştir ki bilhassa fukahâyı Malikiye arasında tedavül etmektedir. Cenab-ı Seyyidin içtihad ettiği tarikat-ı Senûsîye, Marifet ve

Usûl-i tasavvuf itibariyle, bu tarikatin özü ve özeti sayılır.

Binanaleyh, bazılarının yaptığı gibi Tarikat-ı Senûsîye'yi, Şazeliye'den İdrisiyye'nin bir şubesi addetmek hatadır.

Zaten Tarikat-ı Senûsîye'ye "Cemiyet" namı vermek daha doğrudur. Bu cemiyet kadar teşkilâtı mükemmel ve muntazam hiç bir cemiyet-i hafiyye veya dîniye görülmemiştir. Vasıtaların azlığı gayelerin azamet ve ihtivası, göze alınan muşkilatın ve mevâniin (engellerin) çesameti nazar-ı itinaya alınır da Cemiyet-i Senûsîye Avrupa ve şarkta zuhur eden cemiyetlerle mukayese edilirse, Cenabı Seyyid'in dehasına hayran olmamak elden gelmez.

Tarikat-ı Senûsîye'de künhüne varılmaz muğlak hikmetler, su'ûbetli (zor) merasim ve riyazat olmadığı gibi makbul bir mantıka, nezih bir suret-i tefekküre mugayir şeyler de mevcut değildir. Tarikat, amelî ve ictimaî bir hikmet üzerine kurulmuştur.

Cemiyet-i Senûsîye'de üssul esas (esasların en önemlisi) "uhuvvet" ve "te'âvün" (kardeşlik ve yardımlaşma) hususlarıdır.

Senûsîler eyyam-ı mahsusadan başka, Cuma ve Pazartesi geceleri biraraya gelirler. Ayrıca sema'ları ve usul-i merasim olmayıp ictimalarında fukara doyurulur. İhvan sema'hanede bir *"mukaddem"* denilen şeyhin riyaseti altında Kur'an sûrelerinden bazılarını kıraat ederler. *Salât-ı azmiye* denilen ve Şeyh Ahmet bin İdris tarafından tertib edilmiş olan salât ile Ruh-i Nebiyyi zîşanı tevkir ederler (ağırlarlar).

Tarikat-ı Senûsîye, ihvanını nevâfil ile işgal etmeyip iş ile, güç ile çalışmağa ve talim ve taallüme mecbur ederler.

Tarikat-ı Senûsîyeye giren bir kimse aciz ve malûl olmadıkca, çalışıp kazanmağa, faydalı bir adam olmağa sevk edilir.

Büyük zaviyelerde fıkıh ve hatta yüksek ilimler tedris edecek fakihler bulunur.

Tarikat-ı Senûsîye'nin, dediğimiz gibi, esası uhuvvet olup bu tarîka dahil olanlar bu esasa tamamen riayete mecburdurlar. İhvan derecâta munkasimdır: Halife, Şeyh, Nakıp, Mukaddem misilli hizmet mertebeleri bulunduğu gibi alelumum ihvan, avam, havas ve havvassul havas sınıflarına ayrılırlar. Cemiyet-i Senûsîye bir tarikat-ı mahsusaya sahip olmakla beraber, siyasi bir cemiyettir.

Şu kadar ki makâsıtdve efkâr-ı siyasiyesi ihvanın havassına, halifelere ve şeyhlere malûm olup avam-ı ihvan yalnız bazı müphem malûmata maliktir.

İhvan-ı Senûsîyeden her biri malûl ve mâzur olmadıkça, daima harbe âmâde bulunmağa ve indel icab alacağı emir üzerine harbe gitmeğe memur ve mecbur olup bu babda ve her hususta itaat ve sadakat göstermeye yemin etmiştir.

Teşkilat-ı Senûsîyenin bu maddesi Afrika'da bütün manasıyla tatbik edilmekte olup yalnız alem-i İslâmın diğer kısımlarında bu husus muâvenet şeklinde bırakılarak tamamen tatbik olunamamıştır.

Afrika'da ihvandan her biri iktidarı nisbetinde silahlı bulunmağa, bir deve sahibi olmağa, hiç olmazsa eslihâdan bir şey bulundurmağa mecburdur. Aşırı derecede fakir olursa indel icab kendisine lazım gelen silah zaviyeler veyahut ihvanın zenginleri tarafından verilir.

Zenginler ve rüesâdan olanlar, derece-i servetine göre mütead-

dit develer ve silah takımları bulundurmağa, maiyyetindeki hademeyi ve kölelerini silahlandırmağa mecburdur. Bir Senûsî uhuvvet ve teâvün esaslarına karşı hile ve ihanet edemez. Bir Senûsî, elinden geldiği kadar sık taam ihzar edip zâviyeye götürür. Sair ihvanın getirdiği yemeklerle birleştirilerek umumiyetle ve ihvanca taam edilir.

Mamafih bu umûmî taamlar olsun, zâviyelerde her gece çıkarılan taamlar olsun yalnızca ihvan-ı Senûsîye'ye has ve münhasır olmayıp her kim müracaat ederse kabul ve i'zaz ve ikram edilir.

Tarikat-ı Senûsîye, ihvanına inziva ve inkıta tavsiye etmekten maada, bir suretle maişet teminine sevk ettiğinden, tarikat namına dilencilik ve sadaka kabulü yasaktır.

Senûsîler arasında bu teâvün hususu o derece intizamla cereyan ve o kadar menâfi istihsal eder ki, yalnız bu menâfi çoklarını bu tarîkate girmeye sevk eder. Bu usul sayesinde her zâviye mükemmel bir imârete malik imiş gibi gündüz ve gece yemek çıkarır.

Zâviye şeyhleri kısmen alenî, kısmen hafî (gizli) birer mahallî cemiyetin reisleri demek olmakla beraber, tam manasıyla da birer şehbender (ticari temsilci, koordinatör), aynı zamanda ticaret-i mahalliyenin reisi, sigorta kumpanyaları vekili demektir.

Her şeyh icrayı ticarete memurdur. Kazancının bir kısmı kendine, bir kısmı cemiyete aittir. Bir zâviye şeyhi sahil ve dahilin piyasalarına vâkıftır. İhracat mallarının mahallî fiyatını bildiği gibi ithalât emvâlinin transit merkezlerindeki fiyatlarına dahi vakıftır.

Kafile-i ticariyesinin hücum ve taarruzdan masuniyetini arzu edenler zaviyelerden birer "eman," "sigorta kağıdı" alırlar.

Emanların fiyatları kafileye göredir.

Dünyada kuvvetten başka hiç bir kanuna tabi olmayan Teybu, Tuvarık (Tuareg) vesaire gibi kavimler, Senûsî zâviyelerinin verdiği emana fevkal-had hürmet ve riayet ederler. Zâviye şeyhleri, zengin Senusîler, bulundukları mahallerin bankerleri hükmünde olup erbab-ı ticaret ve ziraate para ikraz ederler, lâkin bir Senûsîden aldıkları faiz ile bir haricîden aldıkları faiz arasında fark-ı azim vardır.

İşte bu tafsilâttan anlaşılır ki Cemiyet-i Senûsîye, bulunduğu mahalli tamamiyle taht-ı hakimiyetine alacak ve insanlara bilcümle vesait ile tahakküm edecek teşkilata maliktir.

Cenab-ı Seyyid bu esasları vaz ettikten sonra, etraf ve civara ve giderek bütün alem-i İslâma Halifeler ve vekiller göndermeğe başlamıştır.

Afrikanın her tarafında zâviyeler açılmağa teşebbüs edilmiş ve tamamıyla muvaffakiyet oluvermiştir.

Zâviye açılan mahallere ekseriyetle o yer ahalisinden biri terbiye edilerek Halife tayin edilmiştir. Vekiller ise daha büyük ve mühim vezaifle mükellef olup ekseriyetle umuma karşı meçhul bırakılmıştır.

İslam'ın mühim merkezlerinin kâffesinde Cenab-ı Seyyidin vekilleri ve muhabirleri var idi.

Bu vekiller mümkün oldukça bulundukları mahallin ahalisinden intihab edilirse de, vazife-i vekaleti yapabilecek dereceye gelinceye kadar terbiye ve talim edilirler idi.

Hulefa ve vükelânın yerlilerden seçilmesi bile Seyyid Muhammed Es-Senûsî'nin ne derece metin muhakemeli bulunduğuna

bir delildir. Bu mühim hizmetlerde yabancı adamların istihdamında bir çok mahzur mutasavver olup yerlilerde ise bu mahazır (mahzurlar) yok idi.

Merkezî zâviyelerin vükelâ, Hulefâ ve muhabirîn ile muhaberâtı şayan-ı hayret bir sür'at ve intizamla cereyan etmiş ve etmekte bulunmuştur. Bir haldeki hakikaten keramet ıtlakine müstehak olan bu sür'at, ekseri ihvanca mânâyı tâmmıyla keramet görülüyor idi.

Türkiya, Hicaz, Yemen, Hind, Cava, Mısır, Tunus, Cezayir ve Fasgibi mahallerdekivekil ve muhabirler, vukuât-ı mühimme-i mahalliyeye dair raporlarını Bingazi'ye göndermekte ve oradan dahi hecinlerle zâviye-i merkeziyeye gönderilmekte idi.

Sudan, Bornu Ayır, Zender, Suvat, Sahrayı Kebir vesair mülhakat-ı dahiliye zaviyeleri şaşılacak bir sürat ve intizamla vukuât-ı câriyeyi (cereyan eden hadiseleri) merkeze bildiriyorlar idi.

Bütün Senusîlerin nazar-ı ruhu önünde ulvî bir hayal, himmetiyle arz-ı cemal etmekte olup cümlesi, bu hayalin gerçekleşmesinin Cenab-ı Seyyidin delâlet ve irşadıyla mümkin bulunduğuna kail olarak ona göre cansiperâne çalışmakta idi.

Senûsîlerin seyyid ve reislerine karşı hissettikleri hürmet ve bağlılık en yüksek derecede idi.

"Maksad-ı Mukaddes" ihvandan herbirine bütün vuzûhu ile malûm değil idi.

Hatta milyonlara baliğ olan ihvânın kısm-ı âzamı takip edilen maksadın teferruâtına asla vâkıf olamazdı. Hâlâ da böyledir. Lakin cümlesinin bildiği bir şey var idi ki o da itila ve ittihad-ı İslamın (İslam'ın yücelme ve birleşmesinin), refah-ı millîinin ve

hatta saadet-i beşeriye'nin ancak Seyyid'in emrine ittiba ile hâsıl olacağı idi. Buna hepsi inanıyor, bu hâyal-i ulvînin verdiği şevk ve hâheşle (hevesle) çalışıyor, ciddiyet-i tâmme ve azm-i kat'i ile çalışıyor idi.

Seyyid Senûsînin bir çöl ortasında ikamet ediyor oluşu hayalperest olan dimağlara başka bir tesir-i şedîd îkâ ediyor idi. Müşarunileyh, büyük bir merkezde, gözler önünde bulunsaydı, şübhesiz bu derece kuvvetli tesirat meydana gelemezdi.

Cenab-ı Seyyidin irfan ve kemalâtı, İslâm mütefekkirleri nezdinde ne derece takdir ve takdis edilmiş ise avam indinde dahi kerâmât ve kuvve-i kudsiyesi o suretle şöhret bulmuş idi. Senûsî halifelerinin önde gelenleri, hazret-i Seyyid'in keramet ve keşfiyatını zâviyelere anancsiyle yazıp bildirirler. Kerâmât, vekiller, halifeler vasıtasıyla ihvana ve bunlar tarafından âleme ilân olunur. Bir şükran ve memnuniyet arzı olarak bilumum zaviyelerde ziyafetler tertip ve fukara itam edilir.

Afrika ahalisinin havarika (harikulade işlere ve olaylara) verdikleri ehemmiyet pek büyüktür. Buralarda her asırda hüküm fermâ olmuş bulunan karışıklıklar ve birbirini takib eden muharebeler yüzünden refah ve rahat ortadan kalkmıştır.

Kötü idare ve yolsuzlukların sebep olduğu zorluklardan yakasını nasıl kurtaracağını kestiremeyen halk, bu mezahimden kurtuluşu havâriktan bekler.

Açların, sefillerin menbâ-ı ümid ve tesellîsi kerametlerdir. Bu fevkalâde şeylere duyulan ihtiyaç yüzünden ahalideki meyl-i itikad şaşılacak bir ifrat derecesine varmış ve çocukça bir şekil almıştır. Yine bu sebepledir ki sürülerle hokkabazlar alelâde maharetle bîçare ahalinin safvetini suistimal edegelmiştir. Ufak bir meçhuliyetin etrafında derhal şâirane hurafeler peyda

olur. Cahil olan halk kendine meçhul kalan herşeyi harika farz ederek o sûretle tefsir ve te'vil eder.

Serirlerde, çöllerde dolaşan ahalinin ruhunda garip bir hassasiyet, fikrinde acaip bir şairiyet vardır.

Afrika'da uzun müddet oturmayan bir Avrupalı, bir Asyalı, Afrikalıların halet-i ruhiyelerinden bir şey anlayamazlar.

Serir ve çöl cevvalleri (gezginleri), gayet zeki ve pek hassas ve fakat pek cahil olan bu halk bir tepeye, bir ağaca, bir çalıya, bir kuşa bile keramet ve velâyet atfederler. Sıradan bir eser-i tabiatta harikalar görürler. Bu derecesini biz gülünç buluruz. Lâkin bizim bu hareketimizde dahi noksan tetkikten eser var.

Çöl adamı bir ağaca keramet isnat ediyor, çünkü bunun sayesinde 20-30 günlük metâib-i takat-fersânın (dayanılmaz zorlukların) verdiği dehşetli yorgunluğu çıkaracak bir uyku uyuyabilmiş, yapraklarından ve dallarından mübrem ihtiyacını tesviye için istifade etmiştir.

Bir tepe, bir tümsek kendisini kum fırtınasından, sam yelinin savurduğu kum mermilerinden muhafaza etmiştir.

Kuşcağız, meyus kaldığı, ölümün yaklaştığı bir günde, kendisine, kaybettiği kuyunun yakınında bulunduğunu tebşir etmiş, ruhuna metanet vermiştir.

Serirlerin makberâne sükutu içinde dalmış, gözlerini kapamış olan seyyahın samia-i hayretine, sanki latif elhanlar, ruhnevaz (ruhu okşayan) cıvıltılar gelir.

Serirlerde çöllerde geceleri hüküm fermâ olan nîm zulmette (yarım karanlıkta) seyyahın gözlerine taşlar, tepeler garip şekiller, tasviri müşkil tesirler ika ederler. Tabiat, buralarda pek garabet efza (garipliği çoğaltan) ve adeta "gayr-ı tabii" dir.

Bir gün hiç unutmam, bir refik-ı muhteremle Merzak kasabası haricinde bir saatlik mesafede bir bahçeye gitmiş idik. Kasaba ile bahçe arasında ne bir arıza-i tabiiyye ve ne de şayan-ı dikkat bir şey yok idi. Bu mesafe düz bir kum çölünden ibaret idi. Gece saat 4'te refikımla kasabaya avdet için yola çıktık. Her ikimiz de düşünerek yürüyor idik. Birdenbire gözümün önünde bir manzara-i veleh'aver (hayret verici) peyda oldu.

30-40 metrelik bir mesafede, karşımızda cesim ve uzun bir kum tepesi yolu kesiyordu! Salıverdiğim hayret nidası refikımın sadayı taaccübüne karıştı.

İkimiz de tam manasıyla alıklaşmış, birbirimizin yüzüne bakıyorduk. Gece, soluk bir ziya ile münevver idi. Yüzlerce defa geçtiğimiz bu yolda değil dağ, şâyân-ı kayd bir tepecik, bir tümsek bile yok idi. Hatta değil bu yolda, bütün Marzak civarında dağ denilebilecek irtifalar yoktur.

Lâkin her ikimizin müşahedesi ile sabit oluyordu ki biz koca bir dağın karşısındayız. Buna ne mana vereceğimizi bir türlü kestiremedik. Lâkin her halde bir kaç yüz metrelik bir dağa çıkamayacağımızdan, geriye, bahçeye avdete karar verdik. Döndük. Hem gidiyor, hem de ara sıra arkamıza başımızı çevirerek dağa bakıyorduk... Birden bire dağ kayboldu. Durduk, biraz daha düşündük. Yine bir mana veremedik. Çöl dümdüz, her tarafta sükût.

Eğer yalnız görseydim işi bir suretle te'vil mümkün idi. Lâkin her ikimiz görmüştük.

Dağın gözden kaybolması üzerine, refikımla yine tebdil-i istikamet ederek kasabaya doğru gitmeğe başladık. Gözlerimiz her ârızadan ârî, yola dikilmiş idi... Dağ yine peyda oldu. Yine ufku kapladı! Bu defa dönecek yere, dağa takarrup etmeye baş-

ladık... Dağ yine kayboldu. Bu tecrübeyi bir kaç kere tekrar ettik. Anlaşıldı ki bu manzara-i acîbe 3-5 metrelik bir mahalden görülebiliyor. Bu mahalden uzaklaşılırsa manzara kayboluyor.

Ertesi günü oraya gittik. İzlerimizden manzarayı gördüğümüz yeri tayin ettik. Netice-i tetkikâtımızda tebeyyün etti ki, dağı gördüğümüz noktanın biraz ilerisinde bir vakit buğday zer'edilmiş ve bu sebeple oradan kumlar toplanmış, kuyular açılmış sonra terk edilmiş, kuyu kapanmış, doldurulmuş. Bu bahçenin, bu mezrânın mevcudiyetinden eser kalmamış. Kumlarla kaplanmış ise de yeri hissedilecek surette çukur halinde kalmış.

Gördüğümüz acayip manzarayı bu (çukura) hamlettik. Hadise-i tabiiyyeyi bu suretle izah edebildik.

Bizim yerimizde bir Bedevî olsa idi bittabii bu kadar uzun düşünemez ve bu hadiseyi havârika (harikalara) hamleder idi.

Havârik ıtlak edilen ef'âl-i mahsusayı tamamen kabul ederiz. Havarikın bir kısmı şer'an istidrac ismini alıp san'ata râci olur. Makbul değildir. Diğer kısmı ise safvet ve yücelik sahiplerine ihsan-ı mevlâdır ki kerâmâtdır.

Gelelim sadedimize:

Cenab-ı Seyyid'in kerametleri bu suretle neşredilmekten faydalı neticeler husule geldi.

Meftûn-i havârik olan sürülerle bedevî ve vahşî kabileler, bu kuvvetle dâire-i medeniyet-i İslamiye'ye alınabildi.

O vakit evsana (putlara) tapan Teybutbistî, Teyburşada kabileleriyle pekçok siyahîler İslama idhal olundu.

Yalnız ismen, müslüman ve hakikatta abede-i can olan (ruha tapan) Tuvariklerden kısm-ı âzamı tamamıyla müslüman oldu.

Seyyid Muhammed es-Senusî'nin gayret ve irşadıyla İslâmiyeti kabul eden kabâil-i vahşiye efradı 5 milyondan ziyadedir. Zihi (ne güzel) himmet! Zihi faaliyet!..

Bu suretle Afrikayı vustâ ile şimal arasındaki yağmacı ve cesur kabilelerin mani olma durumları bertaraf edilerek aynı maksada hizmetleri temin edildi.

Cenab-ı Seyyid'in pek de uzun olmayan müddet-i hayatında kuvveden fiile çıkardığı icraatı akılları hayrete düşürecek mahiyettedir.

Bu alem-i muvakkatı terk edeceği zaman yaklaşmış, velakin cemiyet tamamen tesis edilmiş, herşey hazırlanmış, bir şey unutulmuş idi.

Fas hududundan itibaren Cezayir ve Tunus'un güney kısımları, Tuvat hıttası havalisi, Hegar ve Ezcer Tuvarikleri memleketi, Teybu havalisi, Vaday, Ayr, Zender hükümetleri ve daha bir çok Sahra ve Sûdan aksâmı, Fîzan, Bingazi ve o havalideki kabileler, Senûsîlerin daire-i nüfûzuna girmiş idi. Bu dairede sakin nüfus-ı beşer -Lâ ekal- 20 milyonluk bir kitle-i azîme teşkil eder.

Lâkin Senûsîlerin daire-i nüfuzu bu hudutta mahsur kalmıyordu. Alem-i İslâmın en ücra köşelerinde bile taraftarları, muhipleri var idi. Mesela: Yalnız Cezayir'deki ihvan-ı Senûsîyenin miktarı 200 bine baliğ oluyordu. Bu itibarla Senûsîlerin Afrika'da tesis ettikleri hükümet-i maneviye, 40 milyon nüfusa şamil idi.

Seyyid Muhammed es-Senusî, istediği vakit kemal-i suretle 40-50 bin kişi toplayabilir, indel icab bütün Tuvarikleri, Sibulanı, Tuvat Araplarını ve hatta sürülerle akvam-ı Sûdaniyeyi iste-

diği noktaya sevk edebilirdi.

Lâkin Cenab-ı Seyyid, cehlin ilim ile, kuvve-i âdiyenin intizam ile mübâreze edemeyeceğini ve âkıbet için mağlubiyetle neticeleneceğini pekgüzel biliyordu.

Bu sebeple küçük bir ihtiyatsızlığın, vakitsiz bir hareketin, ufak bir aceleciliğin bu kadar emeklerle kurulan binayı bir daha kalkmamak üzere zîr ü zeber edeceğini tamamıyla takdir ediyordu.

Bu mütalaâta mebni, Cenab-ı Seyyid faaliyetlerden, siyasi icraatlardan evvel İslam alemini uyandırmaya, kısmen de olsa, emellerini anlayacak, tasavvuratını uygulamaya koyabilecek hale getirmeye azmetti.

Heyhat ki hazret-i Seyyidin bu emeli ne kadar muazzez ve büyük ise bazı hususâttaki vasıtaları da o kadar noksan idi!

Asırlardan beri hâb-ı gaflet içinde uyuyan, (Burada tafsili sadet haricinde kalacağı cihetle başka bir makalemizde teşrih edeceğimiz vechile) gafleti kendine meslek ve hal edinen alem-i İslâmın uyuşukluğu 3-5 senede defedilecek derecede olmadığı gibi, Cenab-ı Seyyidin doğrudan doğruya taht-ı nüfuzundaki kabâil ve ahalinin seviye-i irfanı bu büyük maksadın muvaffakiyetle icrasına müsait değil idi. Bu hikmetlerin zorlamasıyla Cenab-ı Seyyidin ömrünün sonları zâviyeleri teksîr ve maarif-i İslâmiyeyi neşr ile geçmiştir.

Cenab-ı Seyyidin teşkilâtın temdini için Türklere ve Mısırlılara, yani Mısır'daki Türklere müracaat etmeyişi, herhalde bir hata olmakla beraber, sebepsiz dahi değil idi.

Avrupa tefevvukunun (üstünlüğünün) hakiki ve samimi sebepleri Cenab-ı Seyyid'e meçhul kalmış idi.

Bu sebeple Cezayir'in Fransızlar ve Mısır'ın Mehmet Ali Paşa tarafından işgali, ne gibi zorlayıcı saikler altında vukua geldiğini ve Hilâfet merkezinin acz-ı tabiîsini hakkıyla muhakeme edemiyor idi.

Vakıa dehası, o nadir zekâsı Avrupa tefevvukunun ilim ve ahlâk ile olduğunu kestirmiyor değil idi. Şu kadar ki üstünlük sebebi olan bu ilim, Cenab-ı Seyyidin zannettiği gibi nakliyat ve mantıktan ibaret olmayıp ulûm-ı tabiiyye ve sınaiyye idi.

Cezayir'in işgaline mani olunmaması, Cenab-ı Seyyid'in nazarında riyaset-i İslâmiyenin alem-i İslâma karşı işlediği ettiği bir cinayet idi. Gerek bu infial ve gerek hilafet meselesinde, bir şeriftebulunmasıpek tabii olan tarz-ı tefekkür saikasıyla, Cenab-ı Seyyid merkez-i İslâmdan ve dolayısı ile Türklerden mütebâid (uzak) ve muhteriz kaldı.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı istilâsı ise Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin fikrinde pek elim ve kısmen doğru muhakemeler hasıl ettiğine şüphe yoktur.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı istilâsı, Cenab-ı Seyyidce, Türklüğün âlem-i Araba tahakkümu ve menfaat-ı milliyenin imhası sûretinde telakki edilmişti.

Hele Hidiv'in esasen pek müfid ve elzem, fakat suretce biraz fazla gösterişli tecdidat ve ıslahatını, Cenab-ı Seyyid İslâmı istihfaf ve Araplığı istihkar şeklinde görüyor idi.

Böyle olmayıp da Cenab-ı Seyyid merkez ve Mısır'ın ıslahatından bir nebzesini tatbik etmiş ve hele ordular tanzimi için Türk zâbitânına müracaat eylemiş olsa idi, bu gün Afrika'da, hilâfet-i İslâmiyenin himayesi altında 50 milyonluk bir hükümet-i İslâmiye mevcud olurdu.

Ne çare ki bâlâda serdettiğimiz sebepler Türklerin o vakitki za-

af ve inhitatı, o büyük davetçiyi, bu can alacak noktada yanlış düşünmeye sevketti. Cenab-ı Seyyid Türklerin rehber-i İslâm ve vasıta-ı te'ali-i müslimîn olduğunu o vakitki keşmekeş ahval sebebi ile kestiremedi.

Kestiremediği için, Türklerin edna bir vesile ile göz kamaştırıcı bir hâle gelecek kuvvet-i müstakbelelerini keşfedemediği için Türklerden bir fayda beklenemeyeceğini zannetti. Böyle zannettiği için Türkleri, icraatına hâil ve engel gördü. Türklerden uzaklaştı.

Bu uzaklaşma ne derecelere kadar varmıştır? Buralarının teşrihi hiç bir faydayı müfid olamaz. Biz bu meselede Fransızların iddiasını ve hele Senûsîler hakkında bir takım mutaassıp ruhbanların beyanlarını hiç bir vakit hakîkat diye kabul edemeyiz.

Onlar diyor ki: Seyyid Muhammed es-Senûsînin niyet ve maksatları şu cümlede münderictir. "Türk ve Hıristiyan, ikisini bir darbe ile kesredecek!"

Biz bu rivayetin yalan ve iftira olduğuna eminiz. Cenab-ı Seyyidin Türklerden uzak durması bâlâda serdettiğimiz esbaptan ileri gelmiş ise de, bu kaçınma, bir büyük emelin icrası gayretinden hasıl olmuş büyük bir hata olmakla beraber, nefret ve adâvet derecesini bulmamıştır.

Bu mübaadet, bir hata ve hem de pek büyük bir hata oldu. Lâkin tarafsız bir mütefekkir, insaf sahibi bir münekkid o vakitki ahvali insaf nazarına alırsa bu hatayı tasdik ile beraber Cenab-ı Seyyidi mazur görür.

Seyyid Muhammed es-Senûsî hazırladığı muazzam işin itmam ve ikmalini ve icra sahasına konulmasını mahdum-ı mükerremleri Seyyid Muhammed El-Mehdi es-Senûsî'ye tevdi etti.

Hiçten büyük bir bina kuran, milyonlarla halka rehber ve muktedâ olan bu dâhi-i mübeccel, Seyyid Muhammed es-Senusî el-Hasenî el-Hüseynî el-Hattabî el-İdrisî, 1274 sene-i hicriyesinde 67 yaşında olduğu halde, bu kârgâhı fenayı terk ile alem-i me'âda intikal buyurmuştur...

Allah ondan razı olsun. Allah onun yüksek sırrını mukaddes kılsın. Bizi onun bereketlerinden faydalandırsın. Amin!

İkinci Kısım

◆

Muhammed El-Mehdî ve Abdülhamid-i Sânî

1
Muhammed El-Mehdî ve Abdülhamid-i Sânî

Alem-i İslâmda vukûât-ı mühimme
İttihad-ı İslâm fikrinin iki sûreti
Tarihte görülen tezad ve mu'âkese
Bir mukayese

Seyyid Muhammed el-Mehdi es-Senûsî 1258 senesinde dünyaya gelmiş olup Afrikaya pederleriyle intikalinde 15 yaşında idi. Henüz genç iken şeyhlik seccadesine ku'ûd etmiştir.

Seyyid Mehdi'nin şeyhliğinden önce ve şeyhliği zamanında alem-i islamda vukuat-ı mühimme ve azîme zuhûr etmiştir. Kabına sığmayan suyun taşmak mecburiyetinde kalması gibi, memleketleri nüfuslarına dar gelmeye başlayan Avrupalılar da yeniden müstemlekeler edinmek, sınaî mamullerine yeni mahreçler bulmak, yeni servet kaynakları aramak mecburiyetinde idiler. Bu emeli istihsal için ilk adımlar daha evvelce atılmış idi.

Alem-i İslâmın ekser-i aksâmı, eskiden beri cihangirlerin, galip ve fatih kavimlerin nazar-ı hırs ve tamaını celb edegelmiştir. Hindin hazineleri, şarkın defineleri, milletlerin hikayât ve hurafatına geçmiştir.

Alem-i Nasraniyetin intibah (uyanış) ve tekamül dönemlerinden itibaren alem-i islâmın istilası iki baştan başlamıştır.

Bu iki başın biri Kazan, Kırım ve Orta Asya; diğeri Hind, Cava ve mahall-i mütecâvire idi. Alem-i İslâmın müstakil kısımları bu iki baş arasında kalan yerler idi.

İlk teşebbüs-i istila muvaffakiyetle neticelendi. Mamafih müstemlekat (sömürgeler) politikası kısa bir müddet için Avrupaca umumilikten kurtuldu.

Lakin Avrupa istilası bir seylâb mahiyetinde olup tevkîfi (durdurulması) vesait-ı âdiye ile gayrı kâbil olduğundan ve alem-i İslam bu seylâba mukavemet edebilecek vesaite malik bulunmadığından ikinci devre-i istila Cezayir'in ve bunu müteakip Tunus'un işgali ile küşâd edildi. Riyaset-i İslâmiyeyi haiz olan Hükumet-i Osmaniye yeniden bir takım memleketler kaybetti. Şark ile garb arasında bir sedd-i şedîd teşkil eden Kafkasya elden çıktı.

Bu mağlubiyetlerde hep garip bir uğursuzluk, şâyân-ı hayret bir terslik görülüyor idi.

Bu mağlubiyetlerin ekserisi, ufak himmetlerle, galibiyete istihale etmek imkanına malik iken himmetsizlik ve gayretsizlik alem-i İslamı parçalayıp duruyordu. Büyük Napolyon, şarkın miftahı Mısır olduğuna hükmederek orayı istila ve İngiltere'nin Hind müstemlekâtını tehdit etmiş idi.

İmkan yüz gösterdiği gibi, aynı fikre mebni, Mısır'ı İngiltere istila etti.

Bu vukuattan ekserisinin vukuu sırasında iki zat alem-i İslâmın başında bulunmakta idi.

Bunların birisi makam-ı Hilâfet ve saltanatı işgal eden Abdulhamid-i Sâni ve diğeri Seccade-i Senûsîyede kâid Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî idi.

Garip Tezad!

Tarihe nazar-ı ibretle bakarsak, bu hayret verici tezadı çok kere görürüz. Nemrud ile İbrahim, Fir'avn ile Musa, Nebiyyi Zîşan ile Ebu Cehil! Tezad, bittabî müsademeyi, hiç olmazsa taksim-i faaliyet ve kuvâyı icabeder. Ayni sahada, aynı maksatta tezat, feyze ve terakkiye mani olduğu için, bir felakettir.

Alem-i İslâmın bu iki şahs-ı mühimmini tetkike, ahval-i ruhiyelerini teşrihe borçluyuz.

Asırlardan beri devam eden inhitat sebebi ile Türkiyenin bilançosunun yapılması zarûri bulunduğu bir sırada Makam-ı Hilafet ve saltanata cülûs eden Abdülhamid-i Sâni, bu makamın icab ettirdiği evsâf-ı mümtâzenin hiç birisine malik değil idi.

Abdülhamid, alem-i İslâm için ilerlemenin yıkıcı bir darbesi demek idi.

Bu makamın vezâifini ancak bir dâhi, mümtaz bir vücut, müstesna bir padişah ifa edebilirdi.

Abdülhamid ile böyle bir dâhi arasında "tezad-ı tâm" namı verilebilecek bir mesafe var idi.

Abdülhamid, hüviyyet-i beşeriyede esasen mevcut olan, bilcümle kötü kabiliyetlere mânâyı tâmmıyla vakıf idi. Lâkin beşeriyette mevcudiyeti tam mânâsı ile inkar olunamayan meziyet ve güzel istidatlar Abdulhamid'de tamamen ve daima meçhul kaldı.

Güya ki beşeriyet bir ayine-i mücella, ve bu ayinede Abdulhamid runümâ (görünüyor) idi!

Abdülhamid'in nefsinde hiçbir fazilet bulunmadığı için fazileti inkar eder bir halde idi.

Sahte bir tahlil neticesi olarak ihtisaslar ve yüce insani fikirlerden herbirisi Abdülhamide göre adi bir hesaptan, şeklen tezeyyün etmiş ihtirastan başka bir şey değil idi.

Bundan dolayı Abdülhamid'in dimağında efkâr-ı ulviyeden hiçbirisi incilâ pezir olamamıştır (yansımamıştır).

Nefsini herşeye takdim etmek, menfaatını mevcudiyet-i kâinata tercih etmek sözleriyle hülâsa edilebilecek bir düstûr-ı hükümet ve siyaset, Abdülhamid için yegane meslek ve tarikat idi.

Bu mesleği yürütme usûlüne gelince: İtiraf ederiz ki Hamidin usulleri her türlü mantık ve mukayesenin fevkında, yani haricindedir.

Nâmütenâhi tezad ve tenakuz ile mebde ve meadını (başlama ve bitiş noktasını) şaşırmış olan bu usullere nazaran Abdülhamid'e "Mecnûn-ı muzır" (zarar verici bir deli) ünvanını vermek zaruridir.

Abdulhamid'e Avrupalılar tarafından atfedilen ittihad-ı İslâm fikir ve siyasetine gelince: Biz bunun bir zann-ı bî manadan ve başka bir maksadın ittihad-ı İslâm şeklinde görülmesinden ibaret olduğunu iddia, ve iddiamızı ber vechi atî (aşağıdaki şekilde) isbat ederiz:

Evvelâ ittihad-ı İslâm terkibinin manaca 3 sûretini tahlil edelim:

1- İttihad-ı İslâm, siyasî bir ittihad mânâsına gelebilir. Muhtelif kavimlerden mürekkep, menafi-i mahsusası ayrı, itiyadatı ve lisanı muhtelif üçyüz milyon müslümanın, bir hükümetin idare-i siyasiyesi altında bugün imkan-ı ictimaını farz ve kabul etmek mahz-ı cinnettir (apaçık bir deliliktir).

Böyle bir ittihad, hayal mahsulü bir maksad olmakla beraber, bunu mümkün gören ve kuvveden fiile çıkarma emeline düşen zatın dehşetli manileri mahvedecek bir iktidar-ı zahirî ve maneviyeye malik olması gerekir.

Kendi memleketinin temin-i istikbalinden aciz kalan, bir sefirin tehdid nazarı altında titreyen, bir hafiyyenin jurnallerinde yazılı mevhum tehlikelerle gece uykularını kaçıran Abdülhamid'de, dimağının malûliyetine rağmen, bu kadar azim, ve azameti derecesinde tahakkuku imkansız bir fikrin vücut bulmadığına kailiz. Bunun aksini iddia tıflâne (çocukça) olur.

2- İttihad-ı İslâm, dinî bir ittihad manasına gelebilir. Esas ve ekseriyet itibariyle böyle bir ittihad-ı İslâm zaten mevcuttur. Amme-i İslâm livâyı kelime-i tevhid altında müctemi oldukları ve bu ittihadın şart-ı mutlakı İslâm bulunduğu düşünülürse iddiamızın doğruluğu meydana çıkar. İttihad-ı dinîyi, bir ittihad-ı tâm yapmak için ise teferruât-ı mezhebiye ve tarîkiyenin tevhidi lazım gelir ki, işte Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin binasını kurduğu ve ömrünü vakfettiği ittihad-ı umumî fikri de bundan ibaret idi.

Lâkin acaba böyle bir emel ve fikir Abdulhamid'de mevcut mu idi? Ve bu emeli istihsal için ne yaptı?

Hiç!

Belki de siyaset sayfası, bunun aksi için her ne lâzımsa yaptı. Türkleri, Araplara, Arnavutlara; Arapları, Arnavutları, Türklere yani bu milletler içinden aldatıp peşine taktığı avenesine ezdirmek, aralarına mahaside (hasetlik) ve rekabet sokmak suretiyle dinen ümmet-i vâhide teşkil eden kavimleri bir birine düşman etti. Eskiden mevcut olan yanlış anlamaları düşmanlık derecesine getirdi.

Ana ile oğulun, Baba ile kardeşin arasını açmak gibi ihtilâfın en çirkin ve mütenevvi suretlerini mahz-ı siyaset ve hikmet bilen bir adamın, ittihad-ı din-i İslâma hizmeti tasavvur edilebilir mi? Asla!..

Abdulhamid, İslâmın hiç bir noktasına hizmet edemediği gibi ittihad-ı din-i İslâma dahi en ufak bir hizmette bulunmamıştır.

3- Şimdi de ittihad-ı İslam fikrinin en makul ve lazım suretini tetkik edelim. Bu üçüncü suret "ittihad-ı içtimaîdir."

Diyanet-i İslâmiye, bu sûret-i ittihadın da temellerini atmış ise de hiç bir vakit müslümanlar tarafından icabettiği ehemmiyete mazhar olamamıştır. Ümmet-i vâhide fikri ne milliyete ve ne de muhtelif siyasi hükümetlerin mevcudiyetine mugayir olmamıştır. Umumî ittihad-ı siyasi ne derece imkansız, bir çok akvam ve hükümâtın menâfi-i mahsusasına mugayir ise, ittihad-ı ictimai o derecelerde müfîd ve mümkündür.

Bu ittihattan maksad, Din-i İslâma sâlik olanlar arasında hukuka riayet ve çıkarların muhafazası üzerine tesis edilmiş bir uhuvvetdir.

İttihad-ı ictimaî beynelmüslimîn terakki ve te'âlî fikirlerini kuvvetlendirir. Dinin siyasetin elinde oyuncak olmasına mani olur.

İslâmlar arasında uhuvvet ve teâvün fikirlerini tesis etmek, iktisadiyatta terakki ve intizamı, müslüman memleketlerinin umrânını mûcib olur. Maarif ve tefekküratı umumîleştirir.

Velhasıl müslümanları, müşevves (karmaşık) siyaset fikirlerinden âzâde bırakmakla, refah ve zenginliklerini temin eder.

Tarih-i İslâmda müessir ve mükemmel bir suretle tatbiki ancak asr-ı saadette ve yalnız ilk iki Halife zamanında görebilerek,

ondan sonra bir daha tatbik-i umumisini göremediğimiz "ittihad-ı ictimai-i İslâm" fikr-i mübeccelinin Abdülhamid'in dimağında neşvu nemâ bulduğunu hangi sahib-i insaf iddia edebilir? Ne ile? Hangi âsar ile?

Uhuvvet ve teavün fikirleri ile meyl-i tealî ve aşk-ı terakkide hemfikir olmak manasına gelen "ittihad-ı ictimaî-ı İslâm" ancak "intibah-ı islâm"ın, ilim ve irfanın mahsulü olabilir. İntibah ise yalnız "hürriyet-i tefekkür" ve "tenkid-i ahval ve a'mâl" ile meydana gelebilir.

Halbuki Abdülhamid müddet-i Hilafet ve saltanatını, bütün satvet ve vasıtaları ile hürriyet-i fikriyeyi, fikir ve istidat ve tenkidi mahv etmeğe vakfetmiştir. Hakan-ı Mahlu' (Hal edilmiş hakan), Müslümanları gayri mütefekkir bir kitle-i beşeriye menzilesine indirmek için hiç bir fedakarlığı dirîğ etmemiştir, (esirgememiştir.)

Bu fedakârlık öyle bir dereyece getirilmiştir ki, Türkiya Müslümanlarının bir kısmı ve hele avamı, ahval-i âlemden bile bîhaber kalmış idi. Vaziyet-i coğrafiyesi ile medeniyet âleminin kapısı demek olan Türkiye ile bu âlemin birbirinden tecridine muvaffakıyet hasıl olmuştu. Kendi tebaası hakkında bu usul-i siyaseti reva gören bir adama ittihad-ı islâm fikrini atfetmek pek haksız ve mânâsızdır.

Abdülhamid'in bazı teşebbüsât ve âmâli vardır ki Avrupalılarca yanlış telakki olunarak fikr-i ittihâda delalet olarak görülmüştür. Bu teşebbüsat ve amalin mahiyetini bir kaç sözle meydana çıkarmalıyız. Abdülhamid'in bir noktada "dâi sevdası" var idi. Bu da nasıl olursa olsun, Hürriyet ve Meşrutiyete mani olmaktı. Diyebiliriz ki: Memleketinin yarısını feda etmekle meşrutiyeti kabul arasında muhayyer bırakılsa, Abdülhamid birinci şıkkı kabul etmekte tereddüt etmezdi.

Avrupalılar, Abdülhamid'in ahval-i ruhiyesini pek mükemmel tanıdıkları halde, Hamid Avrupa siyasetini hakkıyla bilemiyor idi.

O zannediyordu ki İngiltere ve Fransa Osmanlıların ve hiç olmazsa Osmanlıların gayrımüslim unsurlarının dûçar oldukları mihnetleri ve sefaleti nazar-ı mürüvvete alarak, kendi menfaatleri değil, sırf insaniyet fikr-i muazzam ve muhtereminin sevki ile Osmanlıları kurtarmağa kalkışacaklar ve ilaç olarak meşrutiyet usulünü tavsiye ve indelicap kuvvet kullanarak tesis edecekler.

Filvaki Avrupa düveli muazzama-i meşrutası pek kolay bir sûretle, daha 30 sene evvel, esasen mevcut olan meşrutiyet-i Osmaniyeyi ihyaya, Abdulhamidi mecbur edebilirler idi. 30-40 milyon insanın sefalet ve zilleti, menfaattan başka bir düstur tanımayan siyasetin nazar-ı insaniyet ve mürüvvetini celb edemedi.

Düvel-i muazzama bilakis Türkiye'nin yıkılmaya ve taksime meyleden idaresini, idare-i Hamidiyeyi, alâ hâliha terk ettiler. Lakin bir şartla!

Her yeri taksim edecekleri zamanı beklerken bir takım faydalar temin etmek şartıyla. Mamafih Avrupa'da hiss-i insaniyet ve mürüvvetin, siyaset-i resmiyeye tahakkümü gayri mümkin olmadığından Abdulhamid rehber-i medeniyet ve insaniyet olan ve bununla beraber milyonlarla tebaa-i müslimine malik bulunan Fransa ve İngiltere'ye karşı kendinde bir nüfuz-ı müessir ibda' etmeyi arzu eyledi.

İşte Abdulhamid'e ittihad-ı İslâm siyasetinin atfedilmesine sebebiyet veren, bu arzu ve emeli olmuştur.

Abdülhamid bu arzuyu gülünecek garabetle takib etti. Müddet-i saltanatında, uğrunda la ekal 30 milyon lira feda ettiği bu takib usulü, hasbettahlil basit bir komedya idi.

Şarkta ve bilhassa Hind'de en nüfuzlu tarikatların birisi de "Kadiriye" tarikatı bulunmakla, bu tarikat ashabından istediği gibi bir adam bulamayan Abdülhamid, onun yerine bir başka tarikatı ikameye kalkıştı. Her yerde zâviyeler açmak, her tarafında taraftar hafiye memur bulundurmak emeli ile belki de milyonlar sarfeyledi.

Ekserisi Arap kavm-ı necibinin erbab-ı safvet ve kemalatından değil, serserilerinden olan entrikacı ve sefih kimselerin gönderdikleri muhayyelât ve hurafatnameler, padişaha birer beşaretname gibi kabul ettiriliyordu. Bütün bu milyonlardan hasıl olan netice, birkaç müstebit ve cebbar emir, reis ve hakimin Abdulhamid'e ubudiyetinden ibaret kaldı. İşte o kadar.

Amme-i müslimininin İslâmi riyaset makamına irtibat ve meveddeti hususunda ise şahs-ı Hamidiyenin hiç bir dahli yoktur. Hürmet makâma idi.

Gavs-ı Azam Abdülkadir Geylanî'nin nesebi sahih bir seyyid olmadığını ve sultan-ı evliya olmayıp yalnız vekil ve nâkıb bulunduğunu fikirlere yerleştirmek üzere eslâf-ı meşâyihtan birine atfen Mısır'da tab' ve belki milyonlarca nüshası alem-i İslâma tevzi edilen bu kitap dolayısı ile Abdülhamid'den koparılan meblağlar, müdhiş bir yekûna baliğ olduğu iddia edilmiştir. Bu kitabın çöllere kadar meccânen isal ve tevzi olunduğu düşünülürse bu iddia mânâsız görülemez.

Afrika'da ise tarikat-ı kaviyye ve gâlibe, tarikat-ı Senûsiye olduğundan Abdülhamid bu tarîka karşı da Şazeliye tarikatının şubelerinden bir tarîkatıisiper etmeğe kalkışmıştır. İşte bu ha-

reketi de Abdülhamid'in hiçbir şeyi doğru ve dürüst muhakeme edemediğine dair olan iddiamızın şahitlerinden biridir.

Ne kadar yanlış düşündüğünü Abdülhamid de anlamadı değil; hatta sonradan Seyyid Mehdî es-Senûsî'ye sefir-i mahsus ve pahalı hediyeler göndermesi hatasını anladığına delildir.

İşte alem-i İslâmın en büyük zorluklara namzed olduğu bir sırada İslamiyeti sevk ve idare edecek iki zattan birini, Abdülhamidi, hususî bir noktadan muhakeme ve amalini tahlil ettik.

Şimdi ikincisini mizan-ı tenkide vuralım. Meddah-ı zekâsı, meftûn-ı dehâsı olmamak elden gelmeyen Seyyid es-Senûsî, oğlu Muhammed el-Mehdi'ye bir sağlam bir bina bıraktı.

Seyyid Muhammed el-Mehdî mükemmel bir terbiye ve talim görmüştü. Ne çare ki dehâ ve icraat konusundaki yüksek hasletler, Allah vergisi olup talim ve terbiiye ile ele girmez. Elindeki asâsından başka silâhı, dehâ ve şiddet iradesinden başka sermayesi olmayan Muhammed es-Senûsî, hiçten, azim bir saltanat-ı maneviye kurmuş ve saltanat-ı zahiriyenin esaslarını vaz etmiş idi. Bu (Muhammed el-Mehdî'nin eline geçen) saltanat-ı azime, Muhammed es-Senûsî çapında bir dahinin eline geçeydi neler yapılmazdı.

Bizim tetkikatımıza göre, Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin önünde bazı engeller zuhurunu inkar etmemekle beraber, faaliyeti, kudret-i teşebbüsiyesi nakıs olduğu tezahür ediyor.

Dahi doğurmada tabiat ana pek de sahib-i bezl ve bereket değildir.

Seyyid Muhammed el-Mehdî'ye nasib olan hürmet, Abdülkadir Geylani'den beri kimseye nasip olmadı desek, bir hakikatı ifade etmiş oluruz.

Havass-ı Müslimîn, ulema ve meşayıh ve müellifler, Mehdi hakkında bittabiî şeriat ve tarikatta mevcut ve makbul olan efkârâ vâkıflarlar. Lâkin avam-ı Müslimîn bu kadar uzun muhakemeye muktedir olamadıklarından kıyamete yakın zuhur etmesi icab eden Mehdî hakkında pek garip temayüller gösterdi ki bu, tarihte görüldüğü gibi, Sudan-ı Mısrî'de zuhur eden mütemehdî (Mehdi olmadığı halde mehdilik iddiasında bulunan kimse) ve şimdiki asır mehdisi ile de tezahur etmektedir.

Seyyid el-Mehdî es-Senûsî avam-ı ihvan nazarında "Mehd-i muntazır" suretiyle telakki edildiğinden İslamiyette mevcut olan "Mehdî" fikrinin birbirinden uzak iki noktada sûret-i telakkisini tetkik etmek ve mehdiliği ortaya atan ruh hallerini izah etmek faidesiz olamaz.

Bu fikrin suret-i telakkiyatı Avrupalılara meçhul kalmak yüzündendir ki alem-i Arapta sık sık zuhur eden mehdilerin zuhur sebeplerindeki farklılıkları bile nazar-ı dikkate alamayarak hepsini bir siyasi ve millî fikrin tesirine veriyorlar. Halbuki mehdilerin, fikri her ne olursa olsun, onlara tebeiyyet eden ahaliyi tahrik eden esbabın başlıcasını sefalet ve mahrumiyette, iktisadiyat ve idare cihetlerinde aramak lazımdır. Bu birinci sâikin en büyük yardımcısı, "Mehdi hakkındaki karışık malumat" olmaktadır ki buna sâik-i dini diyebiliriz.

Maksad-ı siyasi ve milli bundan sonra meydana çıkıyor.

Bu açıklamalarımızın mahz-ı hakikat olduğu vukuatla ve bâhusus mehdilik davasında olanların, halkı tahrik için kullandıkları lisan ve öne sürdükleri sebeplerle isbat edilebilir.

"Mehdî" fikrini birbirinden uzak iki noktadan tetkik edeceğiz demiştik.

Bu noktalardan birisi mutasavvıflar, diğeri avam-ı müslimîndir.

Mutasavvıfînin bir kısmına göre, bazı işarât ve hikemiyât gibi, Mehdî fikri dahi bir remizden ibarettir. Mamafih bu te'vil, âhir zamanda bu remzin bir hakikat-ı kevniye olarak vukû bulacağına itikat etmeğe mâni değildir. Şimdi her nefiste vukubulan ahval, dünyanın son zamanlarında nefislerin tamamında birden zuhur edecektir.

Bu te'vili ve tasavvufî fikre göre Kur'an-ı Kerim, sahih hadisler, imamlar, ulema, mürşid şeyhler, mertebelerine göre "Mehdî" demektir. Çünkü bunlar beşeri hidayete sevk ederler.

(Demek ki mehâsinin (iyiliklerin) mecmuu (toplamı), mehdi fikrinin muadili oluyor. Nasıl ki nefs-i insaniyenin kötü temayülleri mecmuu, Deccal fikrinin muadili oluyor.)

İmdi her nefis küçük mukayesede bir dünya ve mamafih nüsha-i kübra olmakla onda mâhasinle kabâyıh (iyilikle kötülükler), Mehdî ile Deccal mücadele eder. Deccale yani kabayıha tebeiyyet edenler zümre-i dalalet, Mehdiye tebeiyyet edenler zümre-i naciyedir.

Mamafih her insan ihtiraslarının az çok mağlubu olduğu gibi, Mehdî dahi Deccalın zebûnu iken İsa-el-Mesih nâzil olarak Deccalı helak edip Mehdiyi kurtarır.

İsa el-Mesih, kamil vicdan safvetinin, kalb kanaatinin ve velâyet-i âmmenin muadilidir.

Şu halde hasıl olan mânâ "nefs-i emmaresinin zebunu, reyb ve şekkin mahkûmu olan bir insan esbab-ı hidayete tevessül ederse hikmet ve safvetle nefsine galebe eder" sûretini alır. Mutasavvıfların diğer bir kısmında buna yakın ve fakat diğer şekillerde te'viller dahi var ise de bu kadarı maksada kafidir.

Ulemanın beyanı ise kari'lerimizin malumudur. Avama gelince: Mehdî meselesi bunlarda bir çok hurâfâtla içiçe girmiştir.

Muhtelif kavimler arasında kimler tarafından neşredildiği meçhul bir çok rivayetler yapılmıştır. Kıyametin kopmasına pek az zaman kaldığı hakkındaki rivayat-ı acîbe de bu kabildendir.

Gerek bu kabil rivayetler ve gerek benzeri hurafeler, Mehdî hakkındaki fikrin avâm-ı nâs tarafından pek kolayca kabul edilmesine yardım ediyor.

Maatteessüf eslâf-ı ulemadan bir kısmının da Mehdî hakkında - bizim ulemamızca nakil ve kabul edilmemiş- beyanatı, en basit fikirli bir adamın bile görmeye mecbur olduğu bir takım ahvali görmemezliğe gelmesine sebep oluyor:

Mesela: Yemenli, Afrikalı bir Bedevi hiç bir şey bilmese bile, bugün medeni milletlerin müsellah olduğu tüfenklere, toplara karşı sopalarla, kılınçlarla muharebe etmenin ve hele muharebeyi kazanmanın imkansızlığını pek alâ biliyor. Bildiği içindir ki aç oturup eline geçen para ile silah tedarikine çalışıyor.

Lakin bazı kütüb-i eslâfta Mehdinin 40 bin süvari ile dünyayı ve bu meyanda Roma ve İstanbul'u feth edeceği yazılı olduğundan amme-i Arap harp sanatından nasipsiz bir müddeînin mehdilik davasını tasdikde bir tezat göremiyor.

Sudan mütemehdisinin mağlubiyeti, türbesinin topla berhava edilmesi onun tabilerinin uyanmasını temin edemediği gibi, bu defa da Yemen'de bir çok akıl fukarasının, İdris ismindeki serseriyi Mehdî tanımasına mani olamamıştır. Ve yarın İdris'in itaatı, derdesti de bedeviler için müstakbel bir iddiacıyı tasdika mani olamayacağı şübhesizdir.

Şu halde mehdilere ümitlerini bağlayan adamların hakiki saikini bulmak lazımdır ki bu da: Havarikla refaha ulaşma, cümlelerinde zübde olunabilir (özetlenebilir).

Aynı halet-i ruhiyenin sevki ile Afrika avâmı Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî'nin "Mehdi-i ahir zaman" olduğuna kânî idi. Bu kanaat Senûsîlerin faaliyet ve ümidini takviye ediyor idi. Bu sebeple hakikat-ı hale vakıf olan kibar-ı ihvan tarafından dahi bu itikat tashih edilemiyor idi. Hatta isna aşeriyye imamlarının on ikincisi olan ve Bağdat'ta serdaba (sıcak zamanlarda serinlemek için girilen yer altı odası) girdikten sonra ne olduğu bilinemeyen İmam Muhammed el-Mehdi ile Muhammet el-Mehdi es-Senûsî arasında bir fark bırakmamak fikri ile çokları Seyyid Muhammed es-Senûsîyi, "Muhammed el-Mehdi bin Ali el-Hâdî es-Senûsî" suretinde zikreder.

Muhammed el-Mehdî es-Senûsî peder cihetinden "Hasenî" olup halbuki Mehdi-i âhir zamanın "Hüseyni" olacağı kütüb-ı İslâmiyede mazbut ise de bunun avam farkında olmaktan maada Cenab-ı Seyyid, ana tarafından Hüseyni olmakla unvanında "el-Haseni el-Hüseyni" kelimelerinde zikredilmek unutulmamıştır.

Bilcümle ihvan, seyyid Muhammed el-Mehdi'nin "Kutb-ı zaman ve gavs-ı imkan" olduğuna ve kamil tasarruf sahibi bulunduğuna itikad ediyor idi. Bu sebeple Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin mevkii alem-i İslâm'da pek azim, lâkin bu mevkiin tehlikeleri pek büyük idi.

Umumun bu hüsn-ü zannına rağmen ednâ bir mağlubiyet, bu şöhret-i azîmenin zevâline ve onun Mehdi olduğuna itikad edenlerin yüksek bir hayal ve emel noktasından alçak bir ye'is ve fütur noktasına düşmesine sebep olacaktı. İşte bu korku, Ce-

nab-ı Seyyidin fıtratında olan noksan-ı faaliyetine eklenerek, bazı hususlarda, şayan-ı hayret bir atalet göstermesine sebep olmuştur.

Bazı hususta dedik, çünkü neşr-i maarif ve saire gibi şeylerde ve Seyyid Muhammed es-Senûsînin bıraktığı esere ittiba ve tamim-i tarikatta Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin himmet ve gayreti pederinden aşağı değildir.

Mısır Sudan'ına kadar olan orta bölgelerde tarikat tamamı ile neşredilmiştir. Seyyid Mehdi tarafından Afrika'da meccânen dağıtılan faydalı İslâmi kitaplar milyonlara baliğ olduğu gibi satılmak suretiyle ve ehl-i ticareti teşvik usulü ile neşrine sebeb olduğu miktar pek külliyetlidir.

Seyyid Muhammed el-Mehdî dahi pederleri gibi Türkiye'nin uyanışından ümidi kesmiş bulunuyordu.

Şimal cihetinde bir çok yerleri kaybedişimiz, Arabî Paşa meselesinde Hakan-ı sâbıkın maksadsız ve birbirine zıt entrikaları, Kıbrıs'ın, Tunus'un, Mısır'ın elden çıkışı, Seyyid Muhammed el-Mehdî'ye, Osmanlı satvet ve hükümeti ve belki de tamamen Türkler hakkında pek fena, fakat haklı fikirler vermiş idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî bu sebeplerin tesiri ile pederinin düştüğü kuyuya düştü. Ordu teşkiline, asker talimine, mühimmat-ı harbiye tedarikine hizmet edebilecek Türklerden başka Müslüman yok idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî Hükümet-i Hamidiyeye müracaat edemezdi. Lâkin suret-i hususiyede vuku bulacak davetine hamiyetli Türklerden icabet edecek çok kimse bulunabilirdi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî böyle bir teşebbüste bulunmadı. Acaba niçin? Bu sualin cevabını makalatımızın heyet-i mec-

muası vermiş olacağından sözü uzatmaya ve tekrara hacet göremeyiz.

Seyyid Muhammed el-Mehdî, Afrika'nın müdafaasını temin yolunda hiç bir şey yapmıyordu.

Fransızlar, İngilizler, Almanlar ve İtalyanlar arasında henüz Afrika taksim edilmemiş idi. Bornu, Vaday, Havza, Zender gibi hükümât-ı İslâmiye henüz müstakil olup birer Senûsî şube-i hükümeti hükmünde idi.

Fransızlar henüz Cezayir'in cenuplarını istilaya ve cenuptan Sudan'ın göbeğine doğru çıkmağa cesaret edemiyordu.

Kimden korkuyorlardı?

Seyyid Muhammed el-Mehdi'den!

Fransa'da neşredilen önemli risalelerde müteaddit mühim imzalarla yazılmış makaleleri hatırlayanlar bilirler ki Fransa o tarihlerde istila hususlarını pek müşkil görüyordu. Hatta Tunus ve Cezayir'in istikbali hakkında bile endişe edildiği görülüyordu.

Fransa'nın korkularının sebep ve mahiyeti hakkında muhakeme yürütmeden evvel Senûsîliğe ve hele Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin Mehdiliğine bir darbe hükmünde olan Mısır Sudan'ındaki mütemehdi hakkında bir kaç söz söylemeği lâzım görüyoruz.

2
Kuzey Afrika ve emperyalist emeller

Fransızların endişe ve tereddüdü
Sahrayı Kebir
Afrikayı Vasatiyede muharebe
Tuvat ve Vaday urbânı
Tuvarık ve Teybular
İlk heyat-ı keşfiyye
Mütemehdî
Âsâr-ı Acz
Afrika'nın Mukâsemesi

Cezayir'i temellük etmiş, Tunus'u temellüke niyetle işgal eylemiş olan Fransa'nın, bu memleketlerin istikbalini temin etmek, elinden alınması ihtimalâtını kaldırmak üzere aksam-ı cenubiyesini de fethetmesi, cengaver ve metin Tuvat göçebelerini elc alması ve hele Sahray-ı Kebir'in sahipleri olan Tuvarıkları daire-i itaata sokması lâzım geliyordu.

Afrika imparatorluğunu teşkil etmek Fransızlarca mutasavver idi. Lakin bu tasavvur henüz kat'i bir şekil almamış ve istila alanı henüz tayin ve tahdit edilmemiş idi. Mamafih Afrika istilâsı o kadar müşkilât ihtimali gösteriyordu ki Fransızların ekseriyeti müstemlekelerin artırılması siyasetinin şiddetle aleyhinde bulunurdu.

Sudan mağlûbiyeti ve 3. Napolyon'un esareti üzerine feth ve istilâ fikirleri muattal kalmak icab ediyordu. Filvaki pek kısa bir müddet, dahilî meseleleri ile meşgul olan Fransa'da bu fikir metrük kaldı.

Lâkin Julferi ile beraber Feth ve istimlâk fikri yeni bir revnakla (tâzelikle) meydana çıktı.

Fransızlar Jülferi'nin müstemlekât (sömürgeler) siyasetini, Prens Bismarck'ın, Fransa'yı zor ve çok para gerektiren fütühat-ı hariciye ile işgal ederek Avrupa umûruna karıştırmamaktan ibaret hilesine atfediyordu. Jülferi bilcümle manilere galebe etti.

Tunus'taki Bizarat'ı ve limanı gördüğü vakit Jülferi'nin serdeylediği mutalâat, bugün Fransızlarca takdir edilmiş ve düstûr-u siyaset hükmüne girmiştir. Bizarat limanı, Malta'yı ibtal ve ehemmiyetini iskat edecek derecede mühimdir. Akdeniz'i batı yarısını bir Fransız gölü hükmüne koymak, Afrika-i Şimali'nin batı tarafları ile ortalarına kadar uzanan memalikten mürekkeb cesim bir imparatorluk teşkil etmek Fransa'nın Julferi'den beri kemal-i sebat ve intizamla takip ettiği bir işdir.

Fransa'nın bu emeli bazı noktada İngiltere ve Almanya'nın, bazı noktada bunlarla İspanya'nın, ekserisinde İtalya'nın ve cümlesinde alem-i İslâmın menfaatına mugayir idi.

Nihayet bu büyük hükümetler, aralarında bir orta yol buldular. Afrika'yı, sahibsiz bir arsa gibi, taksim ettiler.

İngiltere'nin Mısır'daki hareket serbestisine mukabil, Fransa da Tunus ve Fasta serbesti-i harekâta nail oldu.

Afrika'nın orta kısımları Almanya, İngiltere ve Fransa arasında paylaşılıp hudutları tayin edildi. Berlin "Henterlant" kararları,

nüfuz ve istila derecelerini sarahate kavuşturdu. Bu muahedeler, bu mukarrerat hep alem-i islâmın ve bilhassa Hükümet-i Osmaniyenin zararına yapılıyordu.

Afrika'da Mısır, Trablusgarb, Bingazi, Tunus gibi büyük memleketlere malik ve bir garibe olarak temellük hakkı müstevliler tarafından dahi gayr-i münkir olan Devlet-i Osmaniye bütün bu karar ve muahedelere bîgâne bırakılıyor. Ve miskin idare-i Hamidiye, yalnız Afrika alem-i İslâmının mahkûmiyet boyunduruğuna düşüşüne değil, hatta doğrudan doğruya ve hâlâ tabiiyeti altındaki Trablusgarb ve Bingazi'nin dahi, sahibsiz bir yer imiş gibi istikbaldeki mukadderatı hakkında (başkaları tarafından) karar ittihazına ses çıkarmıyordu.

Filvaki Akdeniz'in Batı kısmı bir Fransız gölü hükmüne girmek üzere Fas, Cezayir, Tunus'tan ve bu hizadan Güneydoğuya doğru inerek Sudan'ın kısm-ı azamından mürekkeb bir Fransız İmparatorluğu teşkili, İtalya için ebediyyen adem-i tevessua (genişlememeye), müstemlekesizliğe, güç ve kuvvet kaybına ve binaenaleyh iflâs ve mevte mahkûmiyet demek idi.

Şu halde İtalya, Fransa'nın bu tasavvuratına karşı hakk-ı sükut olarak ne kazandı? Aralarında teati edilen muahedelerde birbirine temin ettikleri mütekabil menfaatler ne idi? Buraları ziyadesiyle şayan-ı ehemmiyetdir.

İtalya için ortaya atılan, meydana çıkarılan menfaatler, Trablusgarb ve Bingazi'de "icrayı nüfuzda öncelik"ten ibaret kalıyordu.

Lakin sahibsiz yerlerde icrayı nüfuzun ıstılahî mânâsı, tedrici istilâ demek olduğundan Osmanlı Afrikası İtalyanlara terk olunuyordu.

O vakitki hükümetin zaaf ve meskenetine, Türkiye'ye, ölüm haline gelmiş bir hasta adam nazarıyla bakılmış olduğuna göre, İtalya'nın bu hareketi tabii ve emsaline muvafıktır. Şu halde Fransa'nın, hissesine düşen kısımları işgal altına alması için yalnız mahalli engelleri sökmek ve sindirmek kalıyordu.

Bu mânîlerin bir kısmı perakende ve yekdiğeri ile irtibatsız olmakla ehemmiyetten ari idi. Lakin Muhammed el-Mehdî es-Senûsînin vücudu ve Senûsîlik bu mânîleri bir noktaya cemedebilirdi. Hatta Senûsîlik bu maksad için teessüs etmişti.

Mevani (engeller) bir nokta-i irtibata bağlanırsa, Afrika istilasının son derece müşkil ve belki de müstehîl (imkânsız) olacağı düşünülüyor idi. Bu sebebe mebnî Fransızlar pek ziyade ihtiyatla hareket ediyor ve Seyyid el-Mehdî'den çekiniyorlardı.

Fransızlar tamamen haklı idi. Çünkü Seyyid Mehdi'nin dehşetli bir dostu, Fransız'ların dehşetli bir düşmanı var idi. Aynı şeyden ibaret olan bu dost, bu düşman ise: Bizzat tabiat idi.

Bu serdettiklerimiz hakkında bir fikir edinilmek üzere Orta Afrika ve Sahrayı Kebir hakkında biraz malûmat vermemiz lâzımdır.

Sahrayı Kebir'in iklimi ve teşkilat-ı mahsusa-i jeolojiyesi bizim taraflarımıza benzemez. Bu iklimde bir Avrupalının yaşayabilmesi pek çok şerâite muhtactır.

Halbuki bir Avrupalının buralarda muharib sıfatıyla bulunması, bu müşkilâtı bir kat daha tevsi, ve teksir eder. Bununla beraber cesim bir kuvvet için bu şeraiti cem' ve istihsal etmek adeta imkansızdır.

Sahrayı Kebir'de ve uzantıları sayılan Libya, Kufre, Fizan ve sair hıtta ve çöllerde piyade harekâtı fevkalhad müşkildir. Yu-

muşak ve kumlu yerlerde yürümek o kadar yorucudur ki, bizim arazimizde 7-8 saat yürüyebilen bir adam buralarda 3-4 saatte kesilir. Bir kaç günde bîmecal ve muattal kalır.

Serirlerin sayılamayacak kadar ve çoğu köşeli taş kırıklarıyla mefruş kısımları en metin yürüyücüleri bile durdurur. Avrupalıların ayakları bu serirlerde bir hafta bile dayanmaz.

Seyahat ve askeri harekat deveye muhtaçtır. Lakin Afrika'nın hiç bir noktasında, değil bir fırka-ı askeriyeyi hatta birkaç bin kişilik bir müfrezeyi sevk edebilmeye kafi deve bulunmaz. Bulunsa bile mevani ve müşkilâtın ikinci kısmı başlar. Yazın sahrada hararet, açıkta 70 dereceyi bulur. Gündüz seyr ü sefer her mevsimde mümkün değildir. Bir kılavuzun ihaneti ve hatta sehiv ve hatası bir müfrezeyi bir kaç günde mahveder.

Sahrayı Kebir ve çevresinin çoğu kısımlarında su kuyuları bir kaç günlük uzaklıktadır. Hiçbir kuyu bin kişiye kafi suya malik değildir. 3-4 bin kişilik bir müfrezenin 3-4 günlük suyunu kırbalarla taşımak lazımdır. Bu ise binlerle deve istihdamına muhtaçtır. Mamafih bir düşman tarafından 10-15 günlük bir muhitte kuyuları doldurarak iptal etmek veyahut Tuvarık usulu ile tesemmum eylemek de (zehirlemek) mümkündür. Bu ise müfrezenin mahv-ı katisi demektir. Afrika'nın vehamet-i iklimiyesi yalnız bu kadarla da kalmaz. Semum rüzgarları bir kırbadaki suyu şayan-ı hayret bir süratle buharlaştırıp mahveder, kum fırtınaları dehşetlidir.

Yabancılar için helak edici bir çok hastalıklar hükümfermâdır. Bu sebebe mebni hangi devlet-i muazzama olursa olsun, Sahra'ya alelade ancak bir kaç yüz mevcutlu müfrezeler sevk edilebilir. Bir kaç bin adetli müfrezeler sevki ise, dehşetli fedakarlıklara muhtaç olduktan maada böyle bir müfrezenin muvaffakiyeti de meşkûktur.

Demek ki Fransa hissesine düşen memaliki zabt ve İşgal için nihayetun nihaye (en çok) 5 bin kişilik bir kuvvet sevk edebilirdi. Mamafih böyle bir kuvvetin harekete başlangıç noktası Cenubi Cezayir farz edilse, Sahrayı Kebir'e kadar 40-50 gün yürümek lazım olacağından, hiç bir tecavüze uğramaması tasavvur olunsa bile yalnız tabii şartların zorluğu sebebiyle bu 5 bin kişinin ancak bir kısmı hedefe vasıl olabilirdi.

(Afrika'yı Fransızlar bir kaç yüz kişilik müfrezelerle ve tedric usulü, her müstahkem mevkii bir hareket noktası haline ifrağ etmek suretiyle feth etmişlerdir.)

Fransızlar Cezayir ve Fas'ın güneyindeki Tuvat bölgesini 20 bin deve istihdam ederek fethettiler. Her deve ortalama (Fransızlar develeri ucuz ve cebren almışlardır) altmış Franga alınmış olsa, Fransızların Tuvat fethinde deve masrafı olan 1.200.000 Frank sarf ettikleri tezahür eder.

Tuvat fethinde istihdam edilen develerin tamamı telef olmuştur!

Tuvat'ta Fransızlara mukavemet eden ahali bir kaç bini mütecaviz değildi. Demek ki Fransızlar her tarafta aynı suretle mukavemet görmüş olsalardı, Afrika'nın her parçasını milyonlarla lira mukabilinde istimlak edebileceklerdi.

Halbuki Tuvatlılar hamiyet-i vataniyeleri saikasıyle, ve bazı Fas'lı rüesanın komutasıyla Fransızlara karşı müdafaa etmiş olup, böyle olacak yerde muntazam ve neticeli bir suretle mukavemet görse idi Fransızların Sahraya hiçbir vakit giremeyecekleri meydanda idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî ise her ne vakit arzu ederse 40-50 ve hatta 100 bin kişi bile ayağa kaldırabilirdi.

Avrupalıların Afrika serirlerinde ne kadar müşkilata hedef olduklarını gördük. Ve hangi devlet-i muazzama olursa olsun Sahrayı Kebir'e mühim bir kuvvet sevk edemeyeceğini de isbat ettik. Şimdi de yerlilerden biraz bahsedelim.

Sahray-ı Kebir korsanları demek olan Tuvarıklar için 50-60 derece hararet pek ehemmiyet verilecek bir şey olmadığı gibi 2-3 günlük susuzluk kâle bile alınmayacak alel-âde şeylerdir.

Tuvarıklardan bir kısmının susuzluğa tahammülü bizim tahminimizin ziyade fevkindedir. Pek büyük sıkıntıya dûçar olmayarak 5 gün susuz çöllerde dolaşan Tuvarik çoktur. Gat ile Merzak arası seyr-i adi ile 15 gündür. Mehrî (veya mihrî) denilen hecinlerle bir Tuvarık bu mesafeyi 10 günde kolayca kateder. Gat'dan hareket eden bir Tuvarık yarı yolda bir defa su içerek Mazaka gelir. Tuvarıklarla develer birbirine pek benzer. Develer de 3-5 günde bir kere su içerler. Tuvarık zeytinyağı ile kavrulmuş bir okka arpa unu ile 10 gün geçinebilir. Günlerce uykusuzluğa tahammül eder. Şayet 3-5 gün su bulamaz ise hecinin bir damarını çizerek çıkardığı kanı içer. Birkaç gün daha su bulamaz ise devesini feda ederek boğazlar. Devenin işkembe ve emasında (bağırsaklarında) daima bir miktar su bulunur. Tuvarık bu suyu içer bir müddet daha tahammül edebilir.

Teybular da böyledir. Urban (Bedevîler) bu derece mutehammil değilse de bize nisbetle tahammülleri pek fazladır.

Tuvarıklarla Teybuların cesareti derece-i kâfiyededir. Tuvat, Vaday ve Bingazi Urbanı ise pek cesur olup, alel'umum Afrika Arapları şeci' (cesur) adamlardır. Vaday, Zender, Tuvat Urbanı ile Tuvariklardan mürekkep bir kavi ordu teşkili Seyyid Mehdi'ye göre pek kolay idi. Lâkin asıl matlub olan yalnız bu orduyu toplamak olmayıp efrada yeni silahlar vermek ve kendilerini talim etmek idi.

Bu mühim noktalar her nedense ihmal edildi. Halbuki 20-30 sene evvel Tuvarık ve Teybu elinde esliha-i harbiye yok gibi idi.

Bunlar Roma kılınçlarına müşabih kılınçlar ve mızraklarla silahlı idi. Urban elindeki tüfenkler ise ağızdan dolma kaval tüfenkler idi.

Demek ki Seyyid Muhammed el-Mehdî ve takipçilerinin müdafaa vasıtaları hemen hemen hiç yok idi. Mamafih Fransızlar yalnız güneyden ilerlemekte, tedbir ve betaetle (ağır ağır) hareket etmekte ve henüz şimalden tecavüze girişmemekte olduğundan müstakbel tehlike bütün dehşetiyle görülemiyordu.

Sudan Mısır'ında zuhur eden mütemehdi, Senûsîliğe iki noktadan mühim bir darbe hükmüne geçti.

Cengaver bir halkla meskun olan Bahr-ı Gazal ve Sudan-ı Mısrî bölgeleri Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin daire-i nüfûzundan hariç kaldı. "Mehdî" fikri, bölünme ve dağılmayla kuvvetini kaybetti. Sudan mütemehdisi, Seyyid Muhammed el-Mehdi'ye müracaatla ittifak ve tevhid-i harekat taleb etmiş idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî bu talebi reddetti. Bu red dahi Cenab-ı Seyyid için pek elim olmuş ise de gayet tabiî ve zaruri idi.

O Seyyid Muhammed el-Mehdî, Mehdilik davasında bulunan bir adamla bir çok sebeplerden dolayı ittifak edemezdi. Sudan müddeîsinin davasını tasdik, Mehdilikten ve buna bağlı olarak en büyük manevî kuvvetten istifa demekti. Ayrıca, Seyyid Mehdî "kutb ve gavs" diye telakki olunduğundan ve başka bir şahsın maiyyetine giremeyeceğinden maada, Senûsîlik ikbal ve istikbalini, neticesi şüpheli bir mücadeleye raptedemezdi.

Bu sebeble Seyyid Mehdî, mütemehdinin uzattığı dest-i vifâkı (uzlaşma talebini) reddetti. Halbuki bu, Senûsîlerin başlıca gaye edindiği ittihad-ı islama, kendi elleriyle vurulmuş bir darbe idi.

Mütemehdî taraftarlarının mağlûbiyeti, Avrupa için ümit verici bir tecrübe oldu. Mütemehdi darbesini müteakib Mısırlı Zübeyr Paşa'nın kölesi Rabih'in Doğu Sudan ve Bornu'ya tasallutu Senûsîler için bir ikinci darbe idi.

Muhibban-ı Senûsîlerden olan Bornu sultanları mahvedilmiş ve saltanat makamına serseri Rabih geçmiş idi.

Rabih'ın kuvveti, bittabii Avrupalılar derecesinde muntazam olmamakla beraber silah durumu da pek mükemmel değil idi.

Böyle iken bir avuç serseri ile Sudan'ın en büyük ve kavi hükümetlerinden birini mağlub edişi, az çok muntazam bir askerin ve yeni harp sanatına biraz vakıf bir kumandan idaresinde hareket eden bir ordunun daima galebe edeceğini parlak bir suretle gösteriyordu.

Seyyid Muhammed el-Mehdi, Bornu sultanlarına yardım edemedi. Bu işde, Senûsîliğin kuvve-i hakikiyesi, iktidarının derecesi tamamen tezahür ediyordu ki, bu da zannedildiği kadar ürkütücü olmadığını pekala isbat eyliyordu.

Fransızların Tuvat'ı fethi ve cenuba doğru istilacı hareketlerinin tefasîli bu mebhase sığmaz. Şu kadar diyelim ki her adımda ayni hakikat bir kat daha açığa çıkıyor idi.

Bu hakikat:

Bedeviyetin medeniyete, cehlin ilme, kargaşanın intizama hiç bir vakit galebe edemeyeceği idi.

Seyyid el-Mehdî bu hakikati görmüyor, bilmiyor değil idi. Afrika'nın düvel-i muazzama arasında taksiminden sonra Afrika alem-i islamının maruz kaldığı tehlike-i mağlubiyet, Seyyid Mehdiye meçhul değildi. Lâkin tehlikeye siper edecek çareler bulamıyor idi.

Bu çareler pek basit olduğu kadar mahfî kalıyordu.

Eğer makam-ı Hilafette hamiyetle iktidarı mezcetmiş ve seccade-i Senûsîyede ise İslâmın yükselmesinin ancak makam-ı Hilafetin desteği ve yardımıyla mümkin olabileceğini anlamış ve anladığını icra sahasına koyabilmiş birer dâhi bulunsaydı, alem-i islam yeni bir devreye girmiş olurdu. Ne çare ki makam-ı Hilafette, artık bir çok evsaf ile tasvir hüviyetine lüzum görmediğimiz bir adam bulunuyor idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdi ise muntazam bir asker edinmek üzere Vaday, Zender, Havza müdürü nezdinde mühim bir teşebbüste bulunamadığı cihetle müdafaa ve galebe yollarını anlayamamış gibi hareket ediyordu. Eğer yabancıların istilası daha 20-30 sene uzasaydı, ihtimal ki o vakte kadar esbab-ı müdafaa yavaş yavaş ve adeta kendi kendisine hazırlanabilirdi. Lakin istila kemal-i faaliyetle başlamış idi. Gat civarında Miralay Filaris'in katli, Fransız müfrezelerinin Tuvarıkları mahvı istilayı hızlandırdı.

Kendisine ittihad-ı İslam siyaseti atfedilen Abdülhamid, daha Afrika resmen paylaşılmadan evvel ve paylaşılıp fiiliyata başlanacağı sırada acaba ne yaptı?

Bu babta yapılacak iş pek basit idi. Ne çare ki burası Ayr, Zender, Havza ümerâ-i bedevîsinin bile aklına gelmiş iken her basit işi, içinden çıkılmaz bir şekle sokmakta bî misil olan Abdülhamid'in dimağına bu basit çare gelmedi. Henüz kimsenin malı

olmayan ve İslam camiasının bir parçası olması açısından İslam Halifesinin mukadderatına bîgâne kalmayacağı herkesin müsellemi olan Sudan'a sessizce 20-30 vaiz ve nasıh ile bir o kadar zabit ve muallim göndermek Abdülhamid için pek kolay ve halbuki alem-i İslâm için diriltici bir nefes hükmünde bir iş idi.

Bunu seyyid el-Mehdî talep etmedi. Abdülhamid dahi icrayı ya akıl etmedi veyahut evhamı mani oldu.

Alem-i İslâmın hatta medenileşmiş bölgelerindeki gaflet, faaliyetsizlik ve hamiyetsizlik ise böyle bir teşebbüsün hususi ve milletce ifasına mani idi.

Avrupalılar müslümanlara taassup ve metanet-i diniye atfediyorlar! Heyhat ki taassubun cehil şekli doğru ise gayret ve metanetin artık yok olduğu acaba şübhe götürüyor mu?

Hıristiyanlığın, misyonerlerinin neşr-i din ve medeniyet için ihtiyar eylediği şayan-ı takdir ve hayret gayretle faaliyet ve fadakarlık nazar-ı dikkate alınır da buna mukabil müslümanların kayıtsızlık ve ataleti düşünülürse kalb-i hamiyetin kanadığı hissedilir! Misyonerler, bu yorulmak bilmez, fedakar insanlar Afrika'nın en vahimül heva yerlerinde bile mektepler açıyorlar. Ahaliye ziraat ve ticaret öğretiyorlar. Hastalarını meccanen bakıp ilaçlarını sadaka olarak veriyorlar. Bunca iyiliklerin kaynağı olarak gösterdikleri mezheb-i mahsuslarını dahi neşre çalışıyorlar. Şarktaki din hâdimleri ise, (sistem-i umumidir) oralarda zemini tamamen hazır ve hatta mühim bir seviyeye de gelmiş bulunan tedris ve irşad işini hatırlarına bile getirmiyorlar idi.

Bugün de öyledir.

Ecnebi tabiiyetine düşmekle beraber nîm (yarım) bir istiklali muhafaza etmiş olan Afrikayı vustadaki müslüman emirler, ev-

lad-ı vatanı terbiye etmek için oralara gidecek muallimlere mühim hedâyâ-yı tedris vermeğe hazır oldukları halde din hizmetlileri içinde bari menfaat saikiyle olsun icabet edeni görülmüyor.

Velhasıl dediğimiz gibi ne Mehdi'den ne Hakan-ı sâbıktan ve ne de efrad-ı mütenevvire-i milletten Afrika alem-i İslâmı için çare-i terakki ve tahlis düşünülmüyordu.

Fransa'nın cihet-i cenubiden tecavüz ve istilaya başlaması üzerine Zender, Ayr ve Havza emirleri tehlikeyi tamamen fark ettiler. İstilâ sırasının kendi memleketlerine de geleceğini anladılar. Bundan fazla da kendi kendilerini müdafaa edemeyeceklerini ve makam-ı Hilafete dahalet ve memleketlerini himaye-i Osmaniyeye tevdi lüzumunu takdir ettiler. İstanbul'a bir sefaret-i fevkal'ade heyeti göndermeğe karar verdiler. Bu heyet yola çıkarıldı.

Ayr, Zender ve Havza emirleri, devekuşu tüyü, altın tozu, fildişi vesaire gibi Sudan mahsulatı ve emtiasıyla yüklü bir kafile tertib ve 3 fevkal'ade sefir tayin ederek hilâfet merkezine doğru yola çıkarmışlardır.

Bu kafile Sudan ve Sahra'yı salimen geçerek Devlet-i Osmaniyenin müntehâ-yı hudud-ı Cenub-i Şarkîsindeki (Güneydoğu sınırının sonundaki) "Gat" kasabasına gelmişlerdi. O tarihlerde Gat'ta bizim kaymakamımız var idi. Bu zat Eba Eyyûb el-Ensarî sülalesinden ve Gat'ta sakin "Ensarî" kabilesinin reisi olup, biz, kendisine vermediğimiz bir maaşla kaymakam namını vermekte idik. O ise "Gat Sultanı" ünvanını taşıyor idi!.

Afrika-i vusta emirlerinin sefirler heyeti Gat'ta bu kaymakam tarafından izaz ve ikram gördü... Lakin kafile Gat'tan hareket ettikten sonra Tuvarıkların pususuna düştü. Sefirler ve Maiy-

yetleri kılınçtan geçirildi. Hediyeler ve develer gasbolundu... Ve tabiidir ki hükümet-i Hamidiye'nin ne sefirlerin ağırlandığından ve ne de sefaret heyetinin telef olduğundan haberi bile olmadı.

O tarihlerde henüz Afrika resmen paylaşılmamış olduğundan ve Fransa'nın o vakit işgali altında bulunan memleketlerle Zender ve Ayr gibi arasında 50-60 günlük bir mesafe bulunduğundan oraların Osmanlı himayesine girmesine kimsenin bir diyeceği olamazdı.

İşte Abdülhamid'e Avrupalılar tarafından isnad olunan ittihad-ı İslâm siyasetiyle badiheva (bedâva) giden ve milyonlarca müslüman nüfus ile meskûn bulunan memleketler göz önüne getirilir ise böyle bir siyasetin elifbası bile dimağ-ı Hamidiyede mütecelli olmadığı (Abdülhamidin dimağında yansımadığı) bir kere daha tezahür eder.

Fransızların Bornu'da tasaltun eden (sultânlık taslayarı veya saltanat süren) Rabih'i mağlub etmesi, Tuvat'ı istilasının neticesi olarak güneye doğru istilâya başlaması, Seyyid Mehdi'nin fikrinde Türkler ve Hükümet-i Osmaniye lehinde bir değişme peyda etmeğe başlamış idi. Cenab-ı Seyyid, ihtiyatı elden bırakmamakla beraber, Türkler'le emel ve amel birliğinden başka kurtuluş çaresi kalmadığını pek güzel anlıyordu. Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin fikrindeki bu değişikliği Abdülhamid'in gönderdiği hediyeler ve sefirlere hamletmek hatadır.

Cenab-ı Seyyid'in Türkiye vekili, Hicazlı Seyyid Falih her hale vakıf bir adam olduğundan Seyyid Mehdî padişah zamanını pek güzel biliyor ve her hareketinin samimiyet ve ciddiyetten ari olduğuna kanaatı bulunuyor idi. Seyyid Mehdi, Abdülhamid'in menfaat-ı İslâmiye haricinde kalan şahsi emellerine hizmet edemezdi.

Abdülhamid'in Seyyid Mehdi'yi ele almağa kalkması, hiç şübhe edilemez ki, değişik ve çeşitli sebeplerden ileri gelmiştir.

Bu sebeplerin belli başlısı, Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin şöhreti ve manevi kuvvetten "havf" olduğuna şüphe yoktur.

Seyyid Mehdi'nin Cabub'dan Kufre çölündeki vahaya hicretini icab eden, bu takarrub ve uzlaşma emelleri olmuştur.

Bu sefaret ve muhaberelerden hiçbir netice çıkmadığı, Seyyid Mehdi'nin Abdülhamid'den muallim, zabit ve ahvale vakıf rical talep etmemesinden ve Abdülhamid'in göndermemesinden anlaşılıyor.

Hakikaten bu temasların tarafların ihtiyatını artırmaktan başka bir netice vermediği hadiselerin seyri takib edilirse anlaşılır.

Demek ki Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin Türklere ve hükümete müsaadekârane davranması şartların icbariyle vaki olup, bunda Abdülhamid siyasetinin hiç bir dahli yoktur.

O tarihlerde Bingazi ve Fizan mutasarrıflıklarında istihdam edilmiş zevatın, şahsiyet ve icraatları nazar-ı tetkika alınırsa hükümet-i Hamidiye'nin malum olan kötü idaresinin Afrika'da cinayet ve rezalet derecesine indirildiği görülür.

Fransızların, idareten sahibsiz olan her tarafı yavaş yavaş istila edecekleri şüphe getirmeyecek dereceye gelmesi üzerine, Seyyid Mehdî, ihvanının önde gelenleri ve nakibleri vasıtasıyla Sahrayı Kebir'in derbentleri ve kapıları hükmündeki noktaların Osmanlılar tarafından işgaline çalıştı. Bu husus için hayaller ve vehimler menbâı olan Yıldız'a müracaat edemezdi. Böyle bir müracaat sonu gelmez muhaberat ve tekâlife, bir çok şübhelere ve şübhesiz aksi neticelere sebebiyet verecekti. Bunun için Muhammed el-Mehdi doğrudan doğruya iş görmeyerek bu mühim

işi Tuvarık ve Teybular vasıtasıyla istihsale kalkıştı. O vakte kadar Hükümet-i Osmaniye'yi tanımamış olan Tuvarık ümerasından "Sultan Amud" "İngidazen" ve "Bufenayed" Seyyid Mehdi'nin teşvikiyle Hükümet-i Osmaniye'ye yani Fizan Mutasarrıflığına müracaatla kendilerinin ve "Azcer" Tuvarık arazisinin himaye-i devlete alınmasını rica ettiler. "Sultan Amud'un" makberi ve Azcer arazisinin merkezi demek olan "Canit" kasabasına bir Osmanlı bayrağı göndermekle iktifa olundu.

Güvar Teybuları mahallin önde gelenlerinden "Abdullah Yendemî" nam zatın vasıtası ile tekrar Hükümet-i Osmaniyeye müracaat ettiler. Memleketlerine memur ve asker gönderilmesini istirham eylediler.

Melun idare-i Hamidiye ve miskin memurları bu fırsatı da elden kaçırdılar. Güvar, Vaday ve Bornu yolu üzerinde, Sudan ticaretinin Gat kadar ve belki daha mühim bir transit merkezidir.

Lakin Güvar hıttasına bizim için son derece ehemmiyet verdirmek lazım gelen cihet "Bilma" tuzlası idi. O tarihte Fransanın işgal ettiği mevkiler ile Güvar ve Bilma arasında, pek azim mesafeler bulunduğundan ve henüz mukaseme (paylaşma) icraya konulmamış olduğundan o vakit işgali pek kolay olan Bilma hakkında birkaç söz söyleyeceğiz:

Sahray-ı kebirin Bilma'dan başka hiç bir noktasında ve Sudan'ın çoğu kısımlarında bir noktada tuz madeni, büyük bir memleha (tuzla) yoktur. Toprak her tarafta ziyade tuzlu olduğu halde Bilma'dan başka tuz madeni ve memlehasına malik olmaması teşkilat-ı jeolojiye nokta-i nazarından tetkike şayan bir haldir. Bilma madenleri ise dünyanın en büyük tuz madenlerinden sayılmaktadır ve bütün Sahrayı Kebir ve ekseriyetle Orta

Sudan halkı bu tuza muhtaçtır. Ehlî hayvanların, develerin sıhhat ve belki de hayatlarının devamı tuz yemelerine bağlıdır. Hele deve tuz yemezse uyuz olur ve nihayet yaşamaz.

Bu sebebe mebni Sudan'ın en kıymetli madenlerinden biri de tuz olup bazı yerlerde kesilmiş tuz parçaları ve tuz levhaları para gibi tedavül ettiği görülmüştür. Bilma'ya her sene müsait mevsimde 20 binden 100 bine kadar deveden mürekkeb kafileler gelip tuz yükü ile avdet ederler. Her yük 40-50 kuruştan 100 kuruşa kadar bir ücret getirir. Demek Bilma memlehası senede ortalama olarak 30-40 bin lira varidat verir bir tabii servet menbaıdır. Şu halde hudut ve nüfuzumuz dahilinde bulunması ve henüz sahibi ve iddiacısı bulunmaması sebebiyle, bir bölük asker ve bir memur heyeti göndererek Güvar ve Bilma'yı işgal ve orada bir hükümet-i muntazama teşkil etmiş olsaydık hem oralarda bulunduracağımız kuvvetin mesarifine mahalli bir karşılık bulmuş ve hem de bütün Sudan'ın ka'be-i ihtiyacı hükmünde bir yeri ele geçirmiş, Sudan ticaretinin sahib ve vasıtası hükmüne girmiş olurduk.

Ne çare ki bu kadar kolay bir muvaffakiyeti de elden kaçırdık. Bilma'ya hiç ehemmiyet vermediğimiz gibi Güvar'a muhafızsız ve müdafaasız bir sancak göndermekle iktifa ettik.

Bilma ve Canit havalisini askerî işgal altına almamamız, oralarda muntazam birer hükümet teşkil etmememiz yüzünden bilahare Bilma işgal edildi. Seyyid Mehdi'nin bu teşebbüsü de akim kaldı.

3
Yenilginin sebepleri

Tarihe bir nazar
Akvam-ı Sâmiye arasında bir mukayese
Yahudilerce Mesih
Afrika-yı Vustânın işgali
Seyyid Mehdi'nin vefatı
Abdülhamid'in hal'i
İstikbal ve netice

Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin büyük şöhreti artık kemal noktasına gelmiş idi. Bununla beraber Afrika'nın dört tarafından başlayan işgal de terâkki ede ede geride işgal edilmemiş bölgeler orta kısımlarda bir kaç memleketle Devlet-i Osmaniye tabiiyyetindeki mahallerden ibaret kalmış idi.

Artık tehlikeyi atlatmak, müsâdemeyi geri bırakmak ihtimalleri kalmamıştı. Afrika alem-i İslâmında hamiyet son derece galeyanda idi. Herkes çekilmiş birer yay gibi artık Seyyid Mehdî'nin icraatını bekliyordu. Müslümanlar, o vakte kadar bin türlü teville ehemmiyeti geçiştirilen mağlûbiyet ve istilalara bir mana verememeğe başlamıştı. Şartlar ne olursa olsun, faaliyet göstermek gerekiyordu.

Bu devrede Senûsîlerin gösterdiği faaliyet şâyân-ı hayrettir. Senûsîler, pek az bir müddette meccânen dağıtım, teşvik ve

mübâyaat (alım-satımı) kolaylaştırma suretiyle binlerce adamı yeni silahlar ile donattılar. Bu hususta harikalar gösterdiler. Lâkin iki şey hâlâ eksik ve artık tedariki mümkin değil idi.

1- Efradı teallüm ve muharebeleri idare edecek zâbitler.

2- Top!!

Bu iki noksan, öyle noksanlar idi ki sâir hazırlıkları bî faide bırakıyordu.

Bu iki noksan sebebiyle, muntazam bir kuvvete mukavemet mümkün olamayacağını bilen Cenab-ı Seyyid, me'yûsane mukavemete hazırlanmakla beraber taraftarlarının galeyânını teskine çalışıyordu. Lakin muvaffak olamıyordu. Teskin-i galeyana çalışmasının sebeblerinden biri de kendisince muhakkak olan mağlubiyete mümkünse bir mânevi sebeb ve özür bulmak idi. İhvan-ı Senûsîye arasında Seyyid Mehdi'nin bir nutku (şiiri) neşredilmişti. Bu nutka göre Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin galebe ve satvet zamanı, Evreng-i Osmanî'ye (Osmanlı tahtına) "Sultan Süleyman'ın" kuud edeceği zaman idi! Bir nevi keşf-i istikbal demek olan bu nutuk, safvet ve garâbetine rağmen, bir kalb-ı hamiyyetmendin (Hamiyetli bir kalbin) akıttığı kan ile yazılmış bir enîn olduğundan her hamiyetmendi garîk-i teessur (teessüre boğacak) mahiyettedir.

Bîçare Seyyid!

Evreng-i Osmani'de Abdulhamid-i Sâni oturuyordu... Ve muharebe etmek lâzım geliyordu... galebe ise bu keşf mûcibince mümkün değil idi!

İhvan-ı Senûsîyenin büyüklerinden bir kaçı bana bu şiiri okuduktan sonra, hanedân-ı Âl-i Osmâni içinde, bu namda bir şehzade olup olmadığını sormuşlardı. Ben o tarihte hanedân-ı Âl-i

Osman'ın mevcud âzâlarını ferd ferd bilmediğimden o vakit veliahd olan ḫakan-ı hazır hazretleriyle (Sultan Reşad'la) Yusuf İzzeddin efendi hazretlerinin namlarını zikrettim... Sonra Süleyman efendi merhum hatırıma gelerek haber verdim. Soranlar pek meyus görünüyordu.

Çünkü bahis konusu şehzadenin taht-ı Osmanîye geçmesi mukadder olsa bile buna çok zaman lâzım idi... Hatta belki de birinci ve ikinci veliahdlar atlanıp şehzade merhumun saltanatı zamanı düşünülmesi, vakit kazanmak ve bu suretle galeyanı teskin ve mağlubiyeti mazur göstermekle bareber, ümitleri muhafaza etmek emeline mebni idi. Lakin son haddini bulmuş olan galeyanın teskini mümkün olamıyordu. Amme-i Senûsîye galebeyi muhakkak biliyordu.

Burada pek nazik ve pek mühim tetkikat ve tenkidat yapmak mecburiyetindeyiz. Böyle yapmazsak şu gerçeği hikaye halinde bırakmış ve faide-i hakikiyeyi kaybetmiş oluruz..

Bu mebhas gayet mühimdir. Tetkik ve tenkidimiz, zan ve hissiyata değil, tarih ve tabiata istinad ettirilmiştir. Şu halde netice bir hakikati, bir vâkıayı meydana çıkaracaktır. Şuracıkta dahi tamamen bî taraf ve yalnız hakikat sevgisiyle mütehassis olduğumuzu beyandan geri durmayız.

Âmme-i Senûsîye, galebeden emin idi dedik. Acaba neden emin idi. Neye güveniyor idi? Galebeyi neden bekliyordu?

âmme-i Senûsîye Seyyid Muhammed el-Mehdi'ye güveniyor, galebeyi kerametten ve harikadan bekliyordu?!

Tarihe bakarsak görürüz ki: Kendi irâde ve azmine güvenemeyen, etrafında yükselme, korunma, kurtuluş ve müdafaa yollarını göremeyen bilcümle milletler, her vakit ümitlerini tesadü-

fe, harikalara, kerametlere bırakmışlardır. Bunun en parlak ve en aleni delâili, Benî İsrail tarihinde görülür.

Benî İsrail, çöküş sebeplerini kısmen anlamış, kısmen anlayamamış idi. Sükun ve barış zamanlarında fısk ve sefahate koyulan Benî İsrail akvam-ı muharibe ve mühimmenin tazyikine dûçar oldukça ve mağlubiyetin acısını tattıkça sebeplerini tetkike girişiyor. Sebeb-i mağlubiyetini dini emirlerin terkedilmesinde, yani zühd ve ahlakın ortadan kalkmasında buluyor. Vakıa bu da, sebeblerden biri idi. Lakin sebeb-i aslî değildi.

Sebeb-i aslî Benî İsrail'deki "fikr-i tavakkuf" (durma, bekleme fikri) idi. Benî İsrail, hayat demek tekâmül, memat demek tavakkuf demek olduğunu bir türlü fehm ve keşf edemiyordu.

Keşfedemediği için bütün faaliyetini şeklî ibadetleri artırmaya ve Talmud bilgilerinin teksir ve nakline sarfediyordu.

Bu, pek yanlış idi. Pek yanlış olduğu için Benî İsrail memleketi umumi bir miskinler tekyesi, umumi bir manastır şeklini alıyordu. Güya Benî İsrail için tefsirat-ı Talmudiyeden başka ilim ve marifet, ibadat-ı sûriyeden (sûretâ ibadet) başka vezaif-i Diniye ve ahlakiye yok idi.

Tekamül ve terakkiden, hikmet ve hakikattan uzaklaşmanın neticesi olarak İsa'nın zuhurunda Benî İsrail ve hele alim sınıflarından sayılan Farisîler sûretperestliği, münafıklığı, kizb ve riyayı öyle bir dereceye getirmişlerdir ki sokaklarda avazı çıktığı kadar bağırarak Tevrat ayetleri okumakta, sahte bir zühd ile işi maskaralık derecesine çıkarmakta, mesela: beş para sadaka verseler aleme ilan için bağıra bağıra tasaddukun faziletlerini söylemekte idiler.

Bu şerait dahilinde bilhassa Benî İsrail gibi az nüfuslu bir milletin kendisini tecavüzden koruması mümkün olamayacağından

ister istemez esaretten kurtulmayı harikalardan ve mucizelerden bekliyorlardı.

Zaten bakılsa Benî İsrail tarihi, başlangıcından mahkûmiyet-i katiye zamanına kadar devamlı ve birbirini takib eden mucizattan ibaretti. Şu kadar ki ilk mucizelerin en büyük icazı Benî İsrail'i Allah yoluna ve hamiyyet istikametine sevk etmek suretinde ortaya çıkmışken Benî İsrail bu kudreti kaybettiği vakit dahi mucize beklemesi âdetullah hilafında beyhûde ümid idi. Mamafih Benî İsrail'in bütün ümidi bundan ibaret kalıyordu.

Kur'an-ı Kerim'de isimleri mezkür olduğu için enbiyâdan madud olup olmadıkları ehl-i islama göre meçhul fakat Benî İsrail'e göre enbiyadan sayılan* bir çok zevatın ekser-i mucizatı Benî İsrail'i kurtaracak bir Mesih'in geleceğini ihbardan ibaret kalmış idi.

Benî İsrail'in beklediği Mesih nasıl bir adam idi. Zuhuru zamanında Mesih İbni Meryem'i niçin kabul etmediler?

Çünkü Benî İsrail, kendilerini sefalet ve esaretten kurtaracak, millî zillete nihayet verecek, satvet-i kadimeyi iade edecek bir padişah, bir muharib, bir siyasi bekliyordu. Hem de öyle bir muharib ki düşmanları mağlub etmek, şeref-i milliyi ihya eylemek için Yahudilerin fedakarlığına, şecaatine, gayretine müracaat etmeyerek işi yalnız mucize ile yapacak!

İşte bu sebebe mebnî idi ki (fakirlik iftihar ettiğim şeydir) sırrı ile zuhûr-ı dâvetini maneviyata hasredip, mucizatını siyaset haricinde izhar eden İsa el-Mesih'i kabul etmeyip düşmanlık gösterdiler.

* Enbiyanın ehl-i İslam ile Benî İsrâil arasındaki telakkisi bir değildir. Yahudilere göre nübüvvet adeta bizdeki tarikat şeyhliği gibi bir şeydir. Bir nebî, istediği bir adamı nübüvvete istihlaf edebilir.

Böyle bir zâtı Mesih diye kabul etmek, yahudiler için 10 asırdır perverde ettikleri (içlerinde besledikleri) son ümitten feragat demek idi. Şimdiki asır yahudilerinden bir mütefekkir olan "İstraus" yahudilerin ümidi ve bekledikleri Mesih'in maddeten dahi millî yükseliş ve ilerlemeye rehberlik edecek bir âmil-i siyasi olduğunu şu sözlerle isbat ediyor.

"Yahudîler, bekledikleri Mesih'in marifet ve servetten başka bir şey olmadığını anladılar"

Bu sözler bir itibarla mahz-ı hakikatur. Filvaki Benî İsrail'in, henüz her yerde değilse bile bir çok yerlerde iade-i şeref-i saadete muvaffak olması, marifet ve servet sayesindedir.

Ne çare ki bu hakikati vatanlarını ebediyyen kaybettikten ve meydan-ı nikbet ve mihnette 2 bin sene sürdükten sonra anladılar. Benî İsrail tarihi müslümanlar için büyük bir ders, onların geçirdiği edvar-ı maziye, bizim için büyük bir ibrettir.

Heyhat ki âmme-i Müslimîn ne bu dersi okumuş, ne de bu ibreti göstermiştir.

Âmme-i Senûsîye, her şeyi kerametten bekliyordu demiştik. Filvaki bir vakit Benî İsrail'in "Mesih" hakkında fikri ne ise, âmme-i müslimînin dahi "Mehdi" hakkında fikri odur. Her iki fikrin mutabakatı aynı sebeplerden ileri gelmektedir: Yükselme ümidi. Araplar da, Yahudiler gibi Sami kavimlerdendir.

Irk olarak akvam-ı Sâmiyeden olmayan müslümanların bile, din birliği hasebiyle bir çok hususta akvam-ı Sâmiyeden addedilmeleri lazım gelir.

İslam dini, kavâid-i camia ve kamile sahibi bir din olmakla saliklerinin mütefekkirat, ictimaiyat ve sairesine kat'i tesirleri vardır.

Hangi ırktan olursa olsun, her müslim, az çok Arap demektir. Bu sebeble Araplarla Benî İsrail arasında birbirine benzer bazı ahval bulunması garib görülmeyeceği gibi Benî İsrail tarihi ile İslâm tarihi arasında bazı noktalarda benzerlik olması dahi pek tabiidir.

Şu kadar ki bu müşterek haller ve benzerlikler hiç bir vakit mutabakat ve ayniyet derecesini bulmamıştır.

Evvela: Araplar ve bilcümle müslümanlar hiç bir vakit fıtrî cesaretlerini ve dini metanetlerini kaybetmemişlerdir.

Saniyen: Hiç bir tarihte yahudiler kadar umumi bir alçaklık, mezellet ve ahlaksızlık haline düşmemişlerdir.*

Müslümanlar bir kaç asırdan beri mağlup olmaları neticesinde, kuvve-i maneviyeleri kırılmamış ise de sarf edilen gayretlerin boşa gitmesi ve esbab-ı mağlubiyetin avama ve belki de havassa bile mechul kalması yüzünden yeis ve tembellik anz olduğu meydandadır.

Ahlâki metanet ve manevi saflık dahi ekseriyetle haleldar olduğu ve sûretin sîrete, lafızların dini hikmetlere ve hakikate galebe ettiğini inkar etmek mümkün değildir.

İşte alem-i İslam'da, bilhassa Araplarda te'âlîyi harikalardan beklemek keyfiyeti bu sebeblerle peyda olmuştur.

Tarih-i İslam'da görüyoruz ki din ve harikalara müsteniden zuhur eden ihtilâl ve inkılablar, hep muzdar (çaresiz) kalınan müşkil zamanlara tesadüf etmiştir. Mehdî ismiyle zuhur eden erbab-ı iddia ve inkılab ise ekseriyetle çöküş zamanına ve Arap kavmine münhasır bulunuyor.

* Bu Yahudiler, zamanımızın müterakki ve mütemeddin, hiç bir hususta ve ahlâkiyatta hiç bir milletten geri kalmayan Yahudileri olmayıp, kasdedilen iki bin sene evvelkilerdir. (Filibeli merhum İsrail'i görme bedbahtlığını yaşamadı).

Benî İsrail ile âlem-i İslamın benzerliği işte bu hususlardadır. Benî İsrail'i, "tavakkuf" (bekleme, durma) keyfiyetini bir dinî kaide mertebesine çıkarmak, kanun-ı terakki ve tekâmülü inkar etmek mahv ve perişan eyledi. İslam'ın zayıflamasına yol açan sebebler de ayni sebeblerdir.

Din-i İslâm hakkında kalem oynatan Avrupa müdekkikleri içinde en insaflı ve en bîtaraf gördüğüm Fransız Mösyö Lö Baron "Karadow" diyor ki:

"Şimdiki zamanlara kadar ahali-i İslâmiye'de sanayi, hırfet (sanat), maarif ve medeniyetin nasıl terakki edeceği hakkında fikir ve malumat-ı umumiye görülmemiştir.

Siyaset, idare, adliye ve iktisad hususunda mümkün ve daimi bir tekâmül emelinin işaretleri tezahür etmemiştir.

İslâmda hikmet, ilm-i itikada merbut kaldığından hareketsiz ve atıl kalmıştır. Hürriyet-i fikri ve hatta faaliyet-i fikriye bile bîlüzum görülmüştür. Bu sebeble İslâm atıl ve mutevakkıf kalmıştır."

Atalet ve tavakkuf! *

İşte İslam'ın umumi hastalığı. Orta Afrika ahalisinin, Senûsî muhiblerin bu marazdan pek büyük hissesi var idi. İslam'ın mühim âzâları hasta iken etraf hükmünde olan aksâmının hastalığı

* Bu marazı, ne evâmir-i Kur'aniye ve ne de esâs-ı din husule getirmiştir. Bilakis, Kur'anda ve ehâdisteki emr-i feyyâz-ı tekâmülü müteahhirînden en büyük alimlerin bile anlamayışının sebebi tavakkuftur. Pek mübhem olan bu bahsi diğer makâlâtımızda tedkik edeceğiz. Kur'an'ın bâis'i tevakkuf olmadığını Avrupalılar bile tasdik ediyor. Karadow diyor ki: "Bu tevakkuftan Kur'an mı mes'uldür? Şübhesiz hayır! İnhitat-ı akvamı, taklîl-i kuvâ'yı, inkızâ-i dehâyı (kavimlerin gerilemesini, kuvvetlerin azalmasını, dâhîlerin gelmeyişini) mûcib olan sebebleri bulmak pek müşkildir... Hayatta bir takım esrar-ı amîka (derin sırlar) vardır ki bizim daire-i ıttılâımızın (idrak alanımızın) dışına çıkıyor.

pek tabiidir. Herkeste bir gayret, bir istek var idi. Lakin bu gayretin zımnında bir yeis, bu isteğin altında bir bezginlik gizli idi. İşte bu sebeblerle ümid-i galibiyet, harika ve kerametlere matuf idi.

Birkaç ufak müsademeden sonra Zender zâviyesi önünde büyücek bir muharebe oldu. Bu defa Fransızlara mukabele eden doğrudan doğruya İhvan-ı Senûsîye idi. Tuvarık göçebelerinden mürekkeb olan Senûsî ordusu Fransızlar'dan belki de 10-20 kere daha kesretli (çok) idi. Muhariblerin elinde 'gura martini' ve 'yencester' gibi yeni silahlar bulunuyordu. Lakin birkaç saat sürebilen bu muharebede Senûsîler kesin bir mağlubiyete uğradılar. Hatta ümid edilen şecaat ve fedakarlığı da gösteremedikleri muhakkaktır.

Zender mağlubiyeti evvela şeyhler ve nâkibler tarafından gizlendi. Lakin, bu felaket o kadar büyük idi ki gizlenmesi mümkün olamadı. Herkesin hayret ve gerginliği had gâyede idi. Her şahıs mütevekkilane boynunu bükmüş duruyor, birşey söylemiyordu. Lakin her çehrede âşikar olan yeis ve fütur bulutları, kalblerdeki burukluğa tercüman oluyordu.

Bu son mağlubiyetler, Senûsîler için helak edici bir darbe hükmüne girmiş idi. Bornu'yu İngilizler işgal ediyordu. O vakit henüz müstakil ve Senûsî olan Vaday Hükümet-i İslâmiyesi her taraftan mahsur ve sair yerlerle irtibatı kesik bulunuyordu.

Bütün havza, Sahray-ı Kebir'in hemen tamamı Fransızlar'ın elinde idi. * Devlet-i Osmaniye son zamanlarda Trablus'daki menfâlar ve bâhusus Receb Paşa merhumla bazı erkân maiyyeti sebebiyle o bölgeye biraz daha nazar-ı temellük ve tesahüble bakıyordu.

* Vaday, şu son günlerde Fransa tarafından zaptedilmiş ve şu suretle Afrika-yı Vustâ ve Sahra'nın fethi ikmal olunmuştur.

Senûsîlerin serbest kaldıkları ve tam mânâsıyla faal oldukları bölge Libya çölündeki Kufre vahasına münhasır kalmıştı.

Üç yüz milyon müslümanı ilerleme yoluna sevketmek, Afrika-yı ecnebilerin istilâsından kurtarmak emeliyle, ittihad-ı dinî-i İslam'ı bilfiil te'sis ve azim bir 'Afrika Müslüman İmparatorluğu' teşkili fikriyle kutlu ve büyük bir dâhinin husule getirdiği muazzam menba çöküyor, Senûsîlik, hatırat-ı tarihiye meyanına giriyordu.

Bingazi çölünde çıkan bir fevkalade nûr, dehâ hârikası, bütün İslam alemini ümid verici şa'şaasıyla tenvir ettikten sonra yine o çöle ricat etmiş... sönmüş idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî bu son mağlubiyetten sonra çok yaşamadı. Bu şeyh-i zîkemal ve safânın son zamanları pek muraretli (acı) geçmiş idi.

Zender zaviyesinin işgali, yorulmuş olan sıhhatına pek şiddetli bir darbe oldu.

Seyyid Muhammed el-Mehdi 1322 senesi terk-i âlem-i nasut etti (insanlık âlemini terketti).

Allah ondan razı olsun. Allah onun yüksek sırrını takdis etsin.

Avâm-ı Senûsîye Cenab-ı Seyyid'in ölmediğine ve semâya ref'olduğuna kani olup tekrar zuhuruna itikad ederler. Seyyid Muhammed el-Mehdî es-Senûsî lâtif ve sevimli endamlı, mütevazi, zekî, haluk (ahlaklı) ve pek âlim bir şeyh-i ekmel idi. Hayatında mazhar olduğu hürmet ve meveddet hakikaten azîm idi. Rüşd ve kerametinin şöhreti dört bir tarafa yayılmış idi.

Nam-ı âlilerine verilen bir "eman" varakası vahşilerce, haydutlarca bile muteber tutulurdu.

Seyyid Mehdî derecesinde hürmet-i umumiyeye mazhar olmuş meşayıh ve evliya tarih-i İslâmda pek azdır. Müşarünileyhin tevazuu ve müraci'îne iltifatı meşhur idi.

Kendilerine tahriren müracaat edenlere alel müfredat cevap verirler, müşkilini hal ve kendisini taltif ederlerdi.

Müşarünileyh, zamanımızın en âli ve en büyük vicdanlarından biridir. Seyyid Muhammed el-Mehdî evlâd bırakmadı. Elyevm meşîhat seccadesinde biraderzâdeleri "Es-Seyyid Ahmed es-Senûsî İbn es-Seyyid Ahmed eş-Şerif bin es-Seyyid Muhammed es-Senûsî" oturmaktadır.

Seyyid Ahmed'in bir mektubunu gördüm. Bu mektuptaki hatmede (bitiş) "Mazharunnûni el-Kuddüsî es-Seyyid Ahmed İbn es-Senûsî" yazılıdır.

Son bir makale ile Seyyid Mehdî ve Abdülhamid'in âlem-i İslam'dan gaybûbetleri ne gibi bir mânâyı haiz olduğunu açıklamaya çalışacağız. Bu son makale, bu eserciğin zübdesi (özeti) ve muhâkematımızın neticesi olacaktır.

4
Netîce

İntibâh-ı İslâm
Genç Müslümanlar
Ümid ve istikbal

"İslâm! İslâm!

"Senin, tarihlerde gördüğüm, vicdânımın derinliklerinde, hayalimin sonsuz sahasında hâlâ mevcûdiyetini görmekte olduğum feyz ve fazlının, bütün şa'şaasıyla yine meydan-ı insaniyete çıktığını, yine milyonlarla insanın rehber-i te'alisi olduğunu görmeden ölmek istemiyorum"

Serir-i Mualla Çölü-10 Nisan 1324.

Kuşe-i inzivaya itilmesi üzerine meydan-ı faaliyetten çekilmiş olan Abdülhamid ile beraber, 1286 senesinden beri alem-i İslam'da, İslami kaidelere aykırı olarak devam etmekte olan usuli mutlakiyet dahi öldü.

Sadr-ı İslâmı müteakiben, bazı selâtîn-i âdile (adil sultanlar) sebebi ile istibdada ithal edilemeyecek pek az ve mütenavib adl ve dad fasılaları müstesna olarak, alem-i İslam'da hükümfermâ ol-

muş bulunan mekruh istibdat usûlü, bir daha avdet etmemek üzere, Abdülhamid'le beraber zâil olmuştur.

Seyyid Muhammed el-Mehdi es-Senûsî ile beraber fikr-i tavakkuf (bekleme, durma) dahi bir daha vücut bulmamak üzere öldü!

Abdülhamid, İslâmı çöküş ve alçalış çukuruna sürükleyen, aleni fenalığın, kasdî fenalıkların, yani mutlakiyet ve istibdadın son mümessili idi.

Seyyid Muhammed el-Mehdî ise İslâmı mahkûmiyet ve inkıraza sevk eden, fenalık olduğu bilinemeyen, hatta istibdadı doğuran, gayrı kasdî fenalığın yani fikr-i tavakkuf ve ataletin son mümessili idi.

İhtimal, her ikisi de, niyetleri itibariyle, İslâma hayır kasd ediyorlar idi!.

Şübhesiz, ikincisi, Seyyid Mehdî, İslâmın hayrı için çalışıyordu. Şübhesiz niyeti de ameli gibi hayra makrun idi.

Lakin ne çare ki bize *külle yevmin huve fi şe'nin* (o kainata her gün tasarruf eder, her gün bir işledir)* hitabiyle hikmet-i tekamülü bildirmiş olan Hüda, niçin, hayatı tekamül ve teceddüd ile, mematı tavakkuf ve ataletle mümkün kılmıştır!?

Tarih, büyük kitab-ı hikmettir! Fakat tabiat sahifesi ibretlerle doludur. Tarihin ibretle dolu sayfalarını açarsak görürüz ki derya-yı insaniyetin kararsız dalgaları hükmünde olan milletler, tekâmül ve faaliyetle peydâ, teceddüd ve terakki ile pâydar, tavakkuf ve ataletle mahv olmuşlardır.

* Rahmân Sûresi, 29. âyet.

İbretlerle dolu tabiat kitabına bakarsak görürüz ki mevcudiyet demek, faaliyet demektir. Atalet yokluk ile müsavidir! Zerreler, yerler, güneşler, alem hep uçuyor, hep koşuyorlar. Hep çalışıyorlar! Varlığı faaliyetle, vücud-ı mütezahiri teceddüdle meşrut kılmış olan Vücud-ı Mutlak Vâcibu'lvücud, zerrelere de, kürrelere de, alemlere de zamandan münezzeh ebedi bir hitab, taayyünden arî güzel bir hitabla "ileri!" diyor.

Bu değişmez emre itaat edenler faaliyetle, her hangi bir sebeple etmeyenler teceddüde mahkûm olup tecdid-i faaliyetle varlığı, muhafaza ediyor.

İslâm .... Nice asırlar gaflet uykusunda kaldıktan sonra bu İlâhî hitabı duydu.

Bugün intibah-ı İslam başlamıştır. Evet, bugün yar-u ağyar itiraf ediyor ki İslâmın devre-i tavakkuf ve ataleti hatm edilmiş "devre-i teceddüd ve tekamülü" başlamıştır. Lâkin bu intibahın güzel semerelerinin devşirileceği zaman henüz ne kadar uzaktır. *

Ne kadar cidal, ne kadar sebat ve metanet lâzım gelecek! İntibah-ı İslam rehberleri ne kadar müşkilâta, ne kadar mukavemete dûçar olacaklar.

Bu mukavemetler, bu müşkilat, hep bizden, bize gelecektir! Asırların vicdan-ı ümmete tab ve hakk'ettiği alışkanlıkların, tarz-ı tefekkürün tebdili; mevcut fikirlerden dinin ruhuna ve terakki ve tekamül emeline muvafık olmayanlarının tefrik ve tarhı ne kadar büyük himmetlere, büyük gayretlere muhtaçtır. Âyât ve ehâdise istinad ettirilmiş olmakla beraber, tefernûatı ve tatbikatı itibariyle zaman-ı zuhurunun muhiti (ortaya çıkış za-

* Bu tarz tefekkür, âlem-i İslam'ın umumiyeti itibariyledir. Bazı aksamında daha şimdiden görülen semerât, bu fikr-i umumîyi nakzetmez.

manındaki şartlar), varlık ve tarih bilgilerinin tesiratından bittabî kurtulamamış olan ve bu suretle terakki ve tekamül ile birlikte yürütülemeyen nice müctehidâtın (içtihadların), zamana muvafık ve tekamülâtı haiz müctehidâta tahvili ne kadar uzun tetebbuata, ne kadar inatçı sebatlara vâbestedir (bağlıdır).

Lâkin bunlar olacaktır. Kim yapacak denilirse; genç müslümanlar. O müslümanlar ki esas ve hikmet dini İslam'ın, bilcümle tekâmülat ve terakkiyâtın üssul esaslarını (en önemli ilkelerini) muhtevî olduğunu anlamışlardır.

O müslümanlar ki ne Din-i mübini terke, Livay-ı Hamd-ı Muhammedî'nin gölgesinden çıkmağa, ve ne de orta çağlara mahsus bir hayat-ı bedeviyaneye mahkûmiyete razı değillerdir.

Zaten bu hayat-ı bedeviyaneyi icab eden efkarla kavi ve müstakil kalmak, hayat mücadelesinde galip gelmek, mahkûm ve bedbaht olmamak mümkün değildir.

Bir mızrakla bir tüfenk, bir kılınçla bir topun birbirlerine göre nisbetleri ne ise, selefin varlıkla ilgili görüş ve malumatından alınmış bir fikir ile mevcut medeniyetin akılları hayrete düşüren malumatından ortaya çıkmış bir fikrin nisbeti odur.

Bir taraftan mahz-ı insaniyet olan ictimaî kaideleri, mahz-ı hikmet olan tevhid-i kâmili ihtiva eden bu yüce dini, diğer taraftan tecrübe ve kesinlik üzerine teessüs eden maarifi nazar-ı tetkikine alan bir müslüman, yüceliklerden aşağılara, İlahi alemden insanlık alemine, ilhamdan izhara doğru yapılan nur ile esfelden a'lâya, insanlık âleminden İlahî aleme doğru yükselmeye çalışan nurun hep nur-ı vahid, hep feyz-i ilâhi olduğunu görür. Bu vahdet esastır, muhakkaktır. Bu vahdete münafi görülen tezad ise hiç bir vakit esasa raci olmayıp, muhit, zaman, vesaire gibi âmillere tâbi olan selef fikirlerine ait kalır.

Bu serdettiğim şeylerin hakk ve hakikat olduğuna bütün vicdanımla, kalbimle kani olmakla beraber, eslâf-ı kiramı, onların güzel gayret ve çalışmalarını, bâhusus tebcile şayan olan Allah yolundaki himmetlerini ceffel kalem inkar ediyorum zan olunmasın.

Böyle haksızlık, ne kadar aciz ve naciz olursa olsun, hiç bir mütefekkir-i İslaminin hatır ve hayalinden geçmez.

Lakin şu iki suale insaf ile cevap isteriz.

Evvela: Kâdî Beydâvî, Zemahşerî gibi bir dâhi-i İslam, şu içinde yaşadığımız asr-ı celil-i fünûnda dünyaya geleydi, acaba ulûm ve fünûndan istifade ile isbat-ı vacib, tesis-i fikr-i vahdet gibi meseleleri daha nice-nice kat'î ilmî delillerle tezyin etmez miydi?

O Beydâvî, o Zemahşerî ki zamanlarında mütedâvil olan nâkıs tarih, Batlamius'un astronomisi, maarif-i Yunaniye ve Hindiye gibi yanlış ilimlerden bile din sevgisi, feyz ve deliller çıkarmaya çalışmaktan çekinmemişlerdir.

Saniyen: Maksad söylenmiş bir sözü vikaye ve himaye değil de yalnız din namına hizmet ise, bugün o sözden daha âli ve müsbet bir sözü kabul etmemek, acaba dine hizmet midir?

Eğer bu millette artık bir Zemahşeri, bir Beydâvi yetişemez, denilirse biz bu miskince ve tekâmüle aykırı hükme İslam için bir hakaret ve insan için bir zillet olan böyle bir hükm-i tavakkuf perestâneye vicdanımızın bütün ihtilali, kalbimizin bütün infiali ile itiraz ederiz. İslâma göre âlemde misli gelmeyecek yalnız Enbiya ve Hâtemü'l Enbiyadır.

Bu inhisar hem dînî hem tabii, hem hakiki ve hem tarihidir.

Filvaki Hatem el-Enbiyadan sonra eser bırakmış, din tesis etmiş hiç bir nebi gelmemiştir. Hazret-i Nebiyy-i Zîşânımızdan sonra muazzam bir kitle-i beşeriyece kabul edilmiş hiç bir dinin zuhûr etmemesi Nebimizin en büyük mucizesidir. Nebimizin hatem-i enbiya oluşu yalnız itikaden değil, tarihce de bir hakikattır. Fakat bu inhisarı meşhur alimlere, selefin fâzıllarına da teşmil etmek ruh-ı islamiyete muvafık mıdır?

Hayır!

Dinimizi seviyorsak, alem-i islama bir nazar-ı tetkik atalım. Hele tarih-i Beşeriyeti göz önünden kaldırmayalım. Biz ankarib bu ümmet-i merhumede yüzlerce binlerce allameler, Zemahşeriler, Beydaviler yetişeceğine kailiz.

Biz intibah-ı İslâmın zuhur ettiğine, itilay-ı İslam devresinin takarrub eylediğine kailiz.

Biz bu devre-i terakki âveri göreceğiz. Lâkin çalışalım; çünkü "insan için sadece çalıştığı vardır!"